

Historica is een uitgave van de Vereniging voor Vrouwengeschiedenis en verschijnt drie keer per jaar (februari, juni en oktober).

Informatie op Internet:
<http://www.vrouwengeschiedenis.nl>

Redactie

Mariken Schuur (hoofdredactie)
 Marguérite Corporaal
 Annelies de Jeu (eindredactie)
 Madelon Stokman (eindredactie)
 Mieke de Vos

Redactieadres

Mariken Schuur
 RUG/Faculteit der Letteren
 Postbus 716
 9700 AS Groningen
 E-mail: marikenschuur@hotmail.com;
 m.l.schuur@let.rug.nl
 050-3637752 (werk); 050-3115286 (privé)

Lidmaatschap

VVG, p/a IIAV, Obiplein 4, 1094 RB Amsterdam
 Tel: 020-6651318; Fax: 020-6655812,
 Internet: www.vrouwengeschiedenis.nl
 Voor privé-persoon bedraagt de contributie € 25,- per jaar (lidmaatschap); reductie-lidmaatschap (voor studenten of mensen met een inkomen onder € 700,- p.m.: € 20,- per jaar (studentlid, o.v.v. collegekaartnummer). Leden van de VVG ontvangen *Historica* automatisch en hebben stemrecht bij de jaarlijkse Algemene Ledenvergadering.
 Voor instellingen kost een abonnement op *Historica* € 20,-. Abonnees kunnen geen aanspraak maken op de rechten van de leden. Het abonnementsgeld dient vooruit te worden betaald. Abonnementen worden automatisch verlengd, tenzij één maand voor het verstrijken van de abonnementsperiode (voor 1 december) schriftelijk is opgezegd.

U kunt lid of abonnee worden door te bellen, door het bedrag over te maken op het **VVG-gironummer 4102980**, of door een briefkaart te sturen naar de Vereniging voor Vrouwengeschiedenis. U ontvangt dan een acceptgiro. Donaties zijn ook van harte welkom.

Inleveren kopij:

Auteurs wordt verzocht tevoren contact op te nemen met de redactie. De redactie behoudt zich het recht voor om bijdragen te weigeren. Auteurs zijn verantwoordelijk voor de inhoud van hun bijdragen.

Advertenties: Sjoerd van Boxtel,
 e-mail: teriferi@hotmail.com

Bestuur Vereniging voor Vrouwengeschiedenis

- voorzitter: **drs. Marieke Hellevoort**
 Tel. 030-2944284, e-mail: ama.hai@net.hcc.nl
- 1e secretaris: **drs. Eveline Buchheim**
 Tel. 030-2341846,
 e-mail: e.buchheim@oorlogsdoc.knaw.nl
- 2e secretaris: **drs. Annette Mevis**
 Tel. 020-6654780, e-mail: a.mevis@ijav.nl
- Penningmeester: **drs. Marloes Hülken**
 Tel. 024-3612826 (w), 024-3609927 (p)
 e-mail: M.Hulken@let.kun.nl
- **drs. Sjoerd van Boxtel**
 Tel. 024-3236767,
 e-mail: teriferi@hotmail.com
- **drs. Marloes Schoonheim**
 Tel. 024-3611811,
 e-mail: M.Schoonheim@let.kun.nl

Raad van Aanbeveling van de VVG

prof.dr. (em.) Piet Blaas (EUR)
 prof.dr. Hans Blom (UvA en NIOD)
 prof.dr. Rosi Braidotti (UU)
 prof.dr. Maria Grever (EUR)
 prof.dr. Willy Jansen (KUN)
 prof.dr. Paul Klep (KUN)
 prof.dr. Selma Leydesdorff (UvA)
 prof.dr. Joyce Outshoorn (RUL)
 prof.dr. Marjan Schwegman (UU)

Dutch representative IFRWH

drs. Marloes Schoonheim
 Postbus 9103
 6500 HD Nijmegen
 Tel. 024-3611811
 E-mail: M.Schoonheim@let.kun.nl
 Internet: <http://www.arts.unimelb.edu.au/Dept/History/ifrwh.html>

ISSN 1382-3914

Lay-out: Marieke Bausch
 Bausch Graphic Design
Druk: Zet & Print, Naarden
Distributie: Internationaal Informatiecentrum en Archief voor de Vrouwenbeweging (IIAV)
Foto omslag: Vrouwen en het Binnenhof. 's-Gravenhage, 1985.

VROUWELIJKE PROFESSOREN

- Strategieën van vrouwelijke arts-hoogleraren in 2003
Mineke van Essen 3

INTERVIEW

- Gesprek met Mariken Schuur
Annelies de Jeu 6

FILOSOFIE

- De logica van Josina Carolina van Lynden
Lotte Jensen 9

METAFOOR

- Het beeld van Rusland en het vrouwelijke
Ellen Rutten 12

BRONNEN

- Anna baronesse Bentinck, 1902-1989
Ursula den Tex 15

REGIONALE GESCHIEDENIS

- Sterke Groningse vrouwen
Renée Nip 18

INTERVIEW

- Gesprek met Judith Schuyf
Margit van der Steen 21

RECENSIE

- Wageningse academiae
Inge de Wilde 24
- Liefde en melancholie
Emily Hemelrijk 25
- Surplus van de liefde
Annemieke van Drenth 26

ONDER DE LOEP 27**SERVICE** 28**VERS VAN DE PERS** 29**SVVT** 31Onder *historicae***Promoveren en redigeren**

In september van het vorige jaar heeft Marijke Huisman afscheid genomen van *Historica* na zeven jaar deel te hebben uitgemaakt van de redactie, waarvan de laatste drie als hoofdredacteur. Nu geschiedenis haar werk geworden is, schreef ze in haar laatste 'Onder *historicae*', wil ze zich in haar vrije tijd niet meer bezighouden met het vak. Ik vond dit grappig om te lezen, omdat de belangrijkste reden om redactielid van *Historica* te worden voor mij juist was om in mijn vrije tijd op een andere manier met geschiedenis bezig te zijn dan in mijn promotieonderzoek. Assistenten in Opleiding (aio's) krijgen tegenwoordig de schier onmogelijke opdracht om èn binnen vier jaar met een degelijk boek te promoveren èn zoveel mogelijk relevante werkervaring op te doen om goed bewapend de arbeidsmarkt te kunnen betreden. Door redactielid van *Historica* te worden heb ik wat betreft beide aspecten van het aio-schap een stap in de goede richting gezet. Ik blijf goed op de hoogte van lopend historisch onderzoek in Nederland en ik heb de mogelijkheid mijn netwerk (het toverwoord voor iedere aio!) uit te breiden met nieuwe onderzoekers. Het werken met teksten van mensen uit uiteenlopende disciplines en over zeer verschillende onderwerpen geeft mij bovendien een kijkje in de keuken van het werk van collega-onderzoekers. Ik vind het bijzonder leerzaam om te zien hoe anderen bepaalde inhoudelijke of stilistische problemen oplossen. Maar los van dit alles is het hoofdredacteurschap van *Historica* voor mij vooral een plezierige en praktische taak naast het weliswaar erg leuke, maar vaak ook moeizame en weinig concrete promotieonderzoek. Drie keer per jaar moet er een tijdschrift komen: een duidelijke opdracht met een duidelijke deadline. Gelukkig ben ik daar niet alleen verantwoordelijk voor. Eind vorig jaar is de redactie uitgebreid met Eva Midden en dit jaar hebben we de mogelijkheid de redactie met nog iemand te versterken. Met een zevenkopige redactie moet het zeker lukken om drie maal per jaar een goed gevuld en gevarieerd tijdschrift te maken. Rest mij nog om Marijke Huisman te bedanken voor haar jarenlange inzet voor *Historica*. Als collega-promovendi zullen we elkaar zeker nog tegenkomen!

Mariken Schuur

“Een onmiskenbaar element van disharmonie”

Continuïteit en verandering in strategieën van vrouwelijke arts-hoogleraren anno 2003

Van alle westerse landen telt Nederland de minste vrouwelijke hoogleraren, nog geen zeven procent. Wat dat betreft is er de laatste halve eeuw weinig veranderd. Hoe hanteren vrouwelijke professoren deze uitzonderingspositie? Doen ze net alsof er niets aan de hand is of gaan ze juist de barricaden op voor meer seksegenoten aan de wetenschappelijke top? Een vergelijking tussen generaties.

Afgelopen najaar vierde de Vereniging van Nederlandse Vrouwelijke Artsen (VNVA) haar zeventigjarig bestaan. Voor de lezing die ik bij die gelegenheid hield, interviewde ik zeven van de acht vrouwelijke arts-hoogleraren van mijn Alma Mater, de Rijksuniversiteit Groningen, over de manieren waarop zij binnen hun professie omgaan met hun vrouwzijn. Ze zijn, een uitzondering daargelaten, tussen de vijftig en de zestig jaar en in de meeste gevallen gewoon – dus niet bijzonder – hoogleraar. Referentiepunt bij de interviews was een voordracht die ik eerder over dit onderwerp hield. Ik had hen gevraagd om de gepubliceerde versie hiervan tevoren door te lezen. De hoofdrol in dat verhaal speelde C(ornelia) Elizabeth Visser, de vrouw die in de jaren zestig van de vorige eeuw in Groningen mijn hoogleraar oude geschiedenis was geweest. In dit artikel plaats ik de uitkomsten van de interviews tegen het licht van Visser als

historisch personage en ga zo op zoek naar continuïteiten en veranderingen in de strategieën van vrouwelijke hoogleraren tussen 1947 en 2003.

Elizabeth Visser (1908-1987)

Toen Elizabeth Visser in 1947 in Groningen tot hoogleraar werd benoemd, was ze de elfde vrouwelijke hoogleraar van Nederland en de eerste in de geschiedwetenschap. Haar benoeming kan dus allesbehalve ‘gewoon’ genoemd worden. Ook over haar oratie valt iets bijzonders te melden. Ze was namelijk de allereerste van de elf die bij haar eerste publieke optreden in functie haar sekse aan de orde stelde, die haar openbare les eindigde met een beschouwing over “de curieuze bijzonderheid” van haar vrouwzijn. Veel van haar toehoorders moeten bij het horen van die woorden hun adem hebben ingehouden. De actualiteitswaarde van haar uitspraken was namelijk uitermate hoog. Juist op dat

moment vond op hoog niveau opnieuw discussie plaats over de aloude vraag of meisjes wel in alle opzichten even geschikt waren om te studeren als jongens. Expliciet verwijzen naar die discussie, dat deed Visser niet. Maar desondanks bond ze op die herfstmiddag van 1947 in de Groningse Academieaula wel de kat de bel aan. Bovendien nam ze duidelijk stelling, vóór “het recht van de vrouw op academische scholing en wetenschappelijk werk, en haar bekwaamheid daartoe” en daarmee impliciet tegen iedereen die op dat recht iets wilde afdingen. Het probleem is alleen, vervolgde ze, dat vrouwen nog steeds niet goed weten hoe ze vrouwzijn en wetenschap moeten combineren: “Nog steeds brengt de studie in het leven van ieder meisje en van iedere vrouw [misschien trouwens wel van iedere mens, voegde ze er uit een kennelijke behoefte het sekseverschil te minimaliseren aan toe] een onmiskenbaar element van disharmonie.” Maar ze droeg er ook een oplossing voor aan; ze presenteerde een rolmodel, iemand die erin geslaagd was beide polen te harmoniëren. Daarvoor gebruikte ze een pionierster, Groningens eerste vrouwelijke hoogleraar Jantina Tammes (1871-1947), in 1919 benoemd in de erfelijkheidsleer en net overleden. Die was, aldus Visser, “een geleerde van naam en een lieve vrouw” geweest. Ze koos dus met haar spreken niet alleen partij maar zette en passant ook publiekelijk een strategie neer, namelijk een excellente beroepsuitoefening harmonisch combineren met vrouwelijkheid in de betekenis van liefdevolle aandacht voor de ander. Na bijna dertig jaar ging ze in 1976 met emeritaat. Opnieuw was er toen een discussie gaande over de positie van vrouwen aan de universiteiten. Het feminisme, dat tien jaar eerder een nieuwe opmars was begonnen, vroeg ook aandacht voor de achterstand van vrouwen in hoge functies, waaronder die van hoogleraar. Immers, vrouwelijke professoren waren op het moment van Vissers afscheid nog even bijzonder als in 1947. Al die tijd had het percentage vrouwelijke hoogleraren geen substantiële stijging te zien gegeven; tussen 1963 en 1978 daalde het zelfs van 2.9 naar 1.3 procent. Gezien haar stellingname in 1947 viel te verwachten dat Visser ook in haar afscheidsrede iets zeggen zou over vrouwzijn, wetenschap en de verhouding tussen de seksen – en misschien zelfs wel over het slagen of mislukken van de strategie die ze drie decennia eerder had uitgezet. Maar nu bleef het in diezelfde aula oorverdovend stil. Waarom zweeg zij? Een antwoord op die vraag ontleen ik aan het gedenkboek van de

Aula van de Rijksuniversiteit Groningen in de jaren 1940. Bron: Universiteitsmuseum Groningen.

Prof. dr. C. Elizabeth Visser temidden van haar mannelijke collega's in 1964, bij het 350-jarig bestaan van de Rijksuniversiteit Groningen. Bron: Universiteitsmuseum Groningen.

Rijksuniversiteit Groningen uit 1989, twee jaar dus na haar overlijden. “De Oude Geschiedenis en de Grieks-Romeinse Antiquiteiten werden sinds 1947 gedoceerd door Dr. C.E. Visser, een scherpzinnige en beleden vrouw, wier wetenschappelijke interesse vooral naar het Hellenisme uitging, maar die betrekkelijk weinig publiceerde. Zonder ophef was zij studenten tot steun. Aan talrijke universitaire activiteiten nam zij deel, waarbij het Universitaire Asylfonds haar grootste liefde bezat. Zij was één van de mensen die ‘alles weten’ en trad binnen de kring der hoogleraren op als *elegantiae arbiter*: wat wel of niet ‘done’ was, wist zij. Hoe groot de sympathie was die zij desondanks bij tallozen genoot bleek bij haar vervroegde afscheid in 1976. Op latere leeftijd trad zij in het huwelijk met de collega die zij in haar hoedanigheid van Pro-Rectorix goed had leren kennen, de voormalige Rector Magnificus Prof. Dr. Mr. E.H. s’Jacob, die in 1987 enkele maanden na haar overleed.”

In de annalen van mijn Alma Mater staat Elizabeth Visser via dit gedenkboek dus bijgeschreven als ‘een lieve vrouw’: studenten – in het bijzonder de asielzoekers onder hen – tot steun zijn maar wel zonder daar ophef van te

maken (dus bescheiden, onopvallend), het universitaire huishouden bestieren door het bewaken van de traditionele *mores*, zich bemind maken, en tenslotte zelfs trouwen met de verpersoonlijking van haar universiteit, de Rector Magnificus (zij is in het gedenkboek tevens de enige over wie een dergelijke mededeling wordt gedaan). Een excellente wetenschapper – ‘een geleerde van naam’, de andere helft van haar strategie uit 1947 – was ze niet geworden. Misschien heeft ze er wel om die reden het zwijgen toe gedaan. Bovendien paste spreken over sekse, over strijd, over achterstand van vrouwen in academia, niet bij het imago van bescheiden binnelijckheid dat ze had opgebouwd. Ook dat kan aan haar zwijgen hebben bijgedragen. Ze wilde waarschijnlijk liever niet publiekelijk geassocieerd worden met strijdbare feministes – iets waar de ‘vroeg’ Visser toch bepaald geen probleem mee lijkt te hebben gehad.

Spreken en zwijgen

Het verhaal van Visser als hoogleraar onderscheidt twee momenten in de tijd. De ‘vroeg’ Visser, die van haar oratie in 1947, sprak. Ze verdedigde de gelijkheid van de seksen in de wetenschap, erkende en benoemde het pro-

bleem en bepleitte een strategie die excelleren en vrouwelijkheid met elkaar verzoende. De ‘late’ Visser, die van haar afscheidsrede uit 1976, zweeg. Bovendien stond ze bij het failliet van haar strategie – althans, in mijn constructie – ze was uitsluitend een ‘lieve vrouw’ geworden. Uit een klein onderzoek dat ik eerder deed, bleek dat de ‘late’ Visser model kan staan voor de generatie vrouwelijke hoogleraren die rond haar afscheid werd benoemd. Ook zij stelden zich bescheiden op, cijferden de eigen ambitie weg ten gunste van het collectieve belang en gedroegen zich moederlijk. Bovendien zwegen ze over sekse, zowel in hun oratie als nadien. Ze hadden naar hun zeggen van hun vrouwzijn helemaal geen last gehad. Maar ze vestigden er ook volstrekt geen aandacht op en bewaarden afstand tot het feminisme.

Met Vissers strategieën als ijkpunt vroeg ik de zeven Groningse vrouwelijke arts-hoogleraren om een plaatsbepaling. In welke Visser herkenden ze zich meer, in de sprekende uit 1947 of in de zwijgende uit 1976? En is er nog iets zichtbaar van de strategie die Visser in 1947 voorstelde, of die ze in 1976 bleek te hebben gerealiseerd?

Arts-hoogleraren anno 2003

Opvallend is in de eerste plaats dat de arts-hoogleraren zich er unaniem van bewust zijn dat vrouwzijn hun positie complexer maakt, dat ze er rekening mee moeten houden in hoe ze op de omgeving overkomen. “Vooral niet het schatje uithangen”, zei de een, maar ook “oppassen niet als *bitch* gelabeld te worden”, zei een ander. Ze signaleerden dus allemaal iets van Vissers “onmiskenbaar element van disharmonie”. Hoe lossen ze dat op? In dit verband vielen uitspraken als “met de mannen meespelen”, “zich eerder als man dan als vrouw profileren”, “zich voegen in het mannelijk gedrag omdat dat beter geaccepteerd wordt”, “ambitie tonen”, of “we moeten gewoon kwaliteit laten zien”. Deze uitlatingen tonen aan dat ze excelleren in hun vak als strategie gebruiken om wat op Vissers disharmonie lijkt te hanteren. Maar tegelijkertijd zeiden ze zonder uitzondering dat ze hun functie anders uitoefenen dan mannen. De meesten gaven aan een hoogleraarschap niet geambieerd te hebben. Ze wilden “een goede dokter” worden, waren “van jongs af aan gefascineerd door onderzoek” of wilden “patiëntenzorg met onderzoek combineren om de hersens te laten kraken”. Ze stelden zich dus nog steeds bescheiden op. Misschien komt het ook hierdoor dat ze aangaven “minder op macht belust” te zijn en meer aandacht te hebben voor de omgeving: “Mannen gaan meer voor zichzelf, ik voor afdeling en patiënten.” Bovendien benaderen ze hun medewerkers anders, “meer mens-dan taakgericht, je zou het moederlijkheid kunnen noemen maar ik noem het goed personeelsbeleid”, aldus één van hen.

Anderen karakteriseerden hun aanpak als “met moederlijke aandacht het beste uit mensen halen” of als “*people management*”. Eén waagde zich zelfs aan de uitspraak te denken “een aantal dingen beter te doen omdat ik vrouwen, vrouwen zijn soms betere managers dan mannen”. Ze lopen dus niet weg voor wat zij als specifiek vrouwelijk beschouwen, integendeel, ze weven het naadloos in hun strategie van excelleren in hun vak. Hun strategie valt daarom samen te vatten als een harmonisch samengaan van excelleren in het vak met een positief gebruik van vrouwelijke eigenschappen.

Derde opvallende uitkomst van de interviews is dat de meerderheid (vijf van de zeven) zegt in het publiek over de kwestie van het vrouwzijn te zwijgen. Ze dragen voor die attitude uiteenlopende argumenten aan. De één wil “geen verschil maken tussen jongens en meisjes”, de ander vindt “vrouwzijn maar één factor in het geheel van belemmerende factoren en die moet niet onevenredig nadruk krijgen”. Ook *time management* vormt een excuus: “Ik doe niets wat me afleidt van onderzoek.” Bovendien werd aangevoerd dat “een rolmodel zijn en het goede voorbeeld geven veel effectiever is”. Vrijwel allemaal zien ze als het grootste gevaar van spreken de associatie ervan met wat zij als een uitwas van het feminisme ervaren, “positieve discriminatie”. Daarmee bedoelen ze een voorkeursbehandeling als middel om bestaande achterstanden in te lopen, waardoor de indruk zou kunnen ontstaan dat vrouwen benoemd worden vanwege hun sekse: “Ik zie het glazen plafond heus wel maar kwaliteit moet voorop staan.” Slechts één van hen kan het niet schelen op welke manier een vrouw professor wordt want, aldus deze hoogleraar “van die mannen weten we ook niet altijd hoe en waarom ze het geworden zijn”.

Een minderheid van twee spreekt wel, zowel in hun oratie als naderhand. Hun argumenten ervoor lopen uiteen, maar wie goed luistert, hoort in beide Vissers oratie naklinken. De één zegt stelling te nemen omdat ze het “basaal onrechtvaardig vindt dat je op grond van je geslacht in een bepaalde rol wordt gedrukt”, waar ik Vissers statement van gelijke rechten en bekwaamheden in terughoor. De ander spreekt “omdat ik vind dat we moeten kijken waarom vrouwen het vak wel kiezen maar verderop er vaak minder plezier aan beleven en er zelfs mee stoppen” – Vissers ‘disharmonie’ in een nieuw jasje. Maar ook deze twee scharen zich in het eenstemmige koor dat vrouwen vooral niet verzeild moeten raken in “de zeurvariant van dat het allemaal zo moeilijk is” of zielig gaan roepen dat ze gediscrimineerd worden waardoor ze de verdenking op zich zouden kunnen laden een voorkeursbehandeling te willen claimen. Ze moeten “gewoon laten zien wat ze waard zijn” want alleen dan tellen ze volwaardig mee. Over de

moeilijkheden wordt verder gezwezen. Immers, zo stelt één van de geïnterviewden, “het is geen probleem van vrouwen maar van de cultuur”. De disharmonie wordt daarmee toegeschreven aan de context en niet aan de vrouwelijke hoogleraren zelf.

Continuïteit & verandering

Binnenshuis vertolken de huidige arts-hoogleraren eigenlijk dezelfde opvatting en hetzelfde rolmodel als de ‘vroege’ Visser. Ze beseffen (naast een vanzelfsprekend gedeeld vertrouwen in de gelijke bekwaamheid van mannen en vrouwen) de complexiteit van hun positie – de ‘disharmonie’ – en bepleiten impliciet of expliciet toch een harmonische combinatie van vrouwzijn en excelleren in het vak – “een geleerde van naam en een lieve vrouw”. Naar buiten toe doen ze er, net als de late Visser, in meerderheid het zwijgen toe. Ook de reden waarom ze zwijgen lijkt overeen te komen, namelijk de vrees om geassocieerd te worden met strijdbaar feminisme, door de arts-hoogleraren vertaald in het vermijden van zelfs de schijn van positieve discriminatie. Er is dus al met al eerder sprake van continuïteit dan van verandering – met de ‘vroege’ Visser als onbetwistbare heldin van dit intergenerationele verhaal.

Eén essentiële verandering valt intussen wel te signaleren. De vroege Visser presenteerde het moeizame combine-

De ‘vroege’ Elizabeth Visser, portret uit 1947.
Bron: Universiteitsmuseum Groningen.

ren van vrouwzijn en geleerdheid als een persoonlijk probleem van de vrouwen, “een onmiskenbaar element van disharmonie”, de hoogleraren van nu lijken de disharmonie eerder te percipiëren als “een probleem van de cultuur” en leggen daarmee de verantwoordelijkheid bij de context, bij de buitenwereld dus. Als dat geen vooruitgang is, dan kan het toch in elk geval voortschrijdend inzicht heten.

Mineke van Essen (1942) is bijzonder hoogleraar genderstudies en universitair hoofddocente historische pedagogiek aan de Rijksuniversiteit Groningen. Ze studeerde geschiedenis. Adres: Grote Rozenstraat 38, 9712 TJ Groningen. E-mail: h.w.van.essen@ppsw.rug.nl

Met dank aan de hoogleraren J.P. Holm (obstetrie), J.C. Kluin-Nelemans (hematologie), B. Meyboom-de Jong (huisartsgeneeskunde), W.M. Molenaar (pathologie, in het bijzonder neuropathologie ten aanzien van oncologische aspecten), G.J. Navis (experimentele nefrologie), D.S. Postma (pathofysiologie van de ademhaling), E.G.E. de Vries (medische oncologie).

Literatuur

- . Albert Beekes, *De hordenloop. Ontwikkelingen in de achterstand van vrouwelijke op mannelijke academici aan Nederlandse Universiteiten in de periode 1960-1985*. Utrecht, 1991.
- . Mineke Bosch, *Het geslacht van de wetenschap. Vrouwen en hoger onderwijs in Nederland 1878-1948*. Amsterdam, 1994.
- . H.W. van Essen, ‘Spreken en zwijgen. Strategieën van Nederlandse hoogleraresen tussen 1950 en 1990’, in: *Vrouwelijke hoogleraren in Nederland. Verslag van het symposium, Amsterdam 30 mei 2002*. Rotterdam: InVH, 2002, pp. 14-21.
- . Barbara Henkes, ‘Elizabeth Visser (1908-1987). Mater et Regina’, in: *Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis 17* (1997), pp. 165-174.
- . E.W.A. Henssen, *Rijksuniversiteit Groningen 1964-1989*. Groningen, 1989.
- . C.E. Visser, *Iamboulos en de eilanden van de zon*. Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar aan de Rijksuniversiteit Groningen op 22 november 1947. Groningen, 1947.
- . E. Visser, *De goede oude tijd*. Afscheidscollege gegeven op 27 januari 1976 bij haar aftreden als hoogleraar oude geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen. Groningen, 1976.
- . I. de Wilde, ‘Jantina Tammes (1871-1947), Nederlands eerste hoogleraar in de erfelijkheidsleer’, in: G.A. van Gemert, J. Schulte tot Peursum-Meijer, A.J. Vanderjagt, *Om niet aan onwetendheid en barbarij te bezwijken’. Groningse geleerden 1614-1989*. Hilversum, 1989, pp. 187-206.

Een nieuwe hoofdredacteur

Gesprek met Mariken Schuur

*Het werd even stil toen in de zomer van 2003 Marijke Huisman aankondigde aan het eind van het jaar te zullen stoppen als hoofdredacteur van *Historica*. Want wie zou deze 'oude rot', die maar liefst zeven jaar in de redactie had gezeten, kunnen opvolgen? Op dat moment maakten de meeste leden van de redactie daarvan nog niet zo lang deel uit. Dat gold ook voor Mariken Schuur en daarom reageerde ze pas op de vacature nadat ze er voor gevraagd werd. Met haar belangstelling voor vrouwengeschiedenis, haar promotieonderzoek op het gebied van vrouwen en politieke cultuur, haar brede netwerk en haar vele organisatorische ervaring hebben we in haar een prima opvolger gevonden. In dit interview kunnen de lezers kennismaken met de nieuwe hoofdredacteur van *Historica*, Mariken Schuur.*

Mariken Schuur

Haar belangstelling voor geschiedenis heeft Mariken Schuur (Wijster 1977) niet van een vreemde. Bij haar ouders thuis liggen er altijd veel geschiedenisboeken op tafel en haar vader noemt ze een "vrijtijdshistoricus". Hij is vaak bezig met geschiedenis en wil daarover ook graag vertellen. Wanneer ze vroeger met het gezin naar een historisch drama op televisie keken, legde haar vader – "een echte onderwijzer" – uit wat er wel en niet klopte aan de film. Zo werd haar belangstelling al vroeg gewekt. Ook haar leraar geschiedenis op de middelbare school heeft een rol gespeeld in haar keuze om in 1996 dat vak te gaan studeren in Groningen. Zijn lessen waren inspirerend en hij gaf opdrachten voor het doen van kleine onderzoekjes; een goede voorbereiding op studeren aan de universiteit vond Mariken dat.

Overigens wilde ze aanvankelijk Duits gaan studeren, ze had zich er zelfs al voor ingeschreven. Maar op het laatste moment veranderde ze haar keuze. "Waarom ik die stap genomen heb, weet ik eigenlijk niet precies meer. Ik had wel van anderen gehoord dat een taal eigenlijk best saai was. Vooral alle grammatica in het eerste jaar. Bovendien wilde ik na mijn eerste jaar misschien overstappen naar journalistiek. Daarvoor moet je in Groningen een propedeuse geschiedenis of Nederlands hebben. Dat werd dus geschiedenis." Het journalistieke essay dat ze in haar eerste jaar geschiedenis

moest schrijven heeft ze ervaren als een "blamage". "Ik had een dikke onvoldoende en dacht daardoor over de opleiding journalistiek: laat maar. Geschiedenis lag mij; je moet heel veel lezen en daar houd ik van. Bovendien ben je redelijk vrij in de onderwerpen die je wilt bespreken. Na het eerste jaar vond ik de studie zo leuk dat ik de journalistieke kant niet meer opwilde."

Vrouwengeschiedenis

Vanaf het tweede jaar kon ze vakken volgen die haar in het bijzonder interesseerden. Als periode koos ze de nieuwste geschiedenis, dat is in Groningen de periode vanaf de Franse Revolutie tot en met de Tweede Wereldoorlog, en als thema politieke cultuur. Henk te Velde, hoogleraar politieke cultuur, is van grote invloed geweest bij deze keuze. "Hij gaf inspirerende werkcolleges en liet je vrij in je onderwerpkeuze. Hij is ook degene die me gestimuleerd heeft me te richten op vrouwengeschiedenis, nadat ik in mijn derde jaar een gastcollege gevolgd had bij Mieke Aerts. Wat zij vertelde over haar onderzoek naar de eerste vrouwen in de politiek sprak me heel erg aan. Henk te Velde moedigde mij aan om een afstudeerscriptie te schrijven dat met datzelfde onderwerp te maken had. Vóór het college van Mieke Aerts had ik maar weinig belangstelling voor vrouwengeschiedenis. Het werd een beetje gezien als iets zeurderigs, vrouwengeschiedenis had een wat negatieve

ve lading. Maar haar verhaal was heel erg enthousiasmerend en na dat college bleek dat ik er meer mee kon dan ik op het eerste gezicht gedacht had. Ik dacht: dit vind ik wel interessant, dit is leuk. En sindsdien ben ik altijd met vrouwenonderwerpen bezig gegaan en in die hoek gebleven."

In mei 2001, vlak na haar afstuderen, ging Mariken twee dagen per week werken bij het Nederlands Centrum voor Contemporaine Geschiedenis (NCCG) in Groningen. Haar bezigheden bestonden voor een deel uit secretariële ondersteuning en voor een deel uit het helpen bij het op poten zetten van onderzoek. "Dat baantje was een uitkomst, omdat ik nog niet zo goed wist wat ik wilde na mijn studie. Wetenschap trok me nog niet zo. Het onderwijs leek me leuk, maar voor de klas op een middelbare school wilde ik niet. Bij het NCCG zat ik in het brandpunt van meerdere dingen. Ik had veel te maken met postdoctoraal onderwijs, met onderzoek én ik had veel organisatorische klussen, zoals het opzetten van congressen. Dat waren allemaal dingen die ik leuk vond." Door het samenstellen van een onderwijsprogramma voor promovendi, het bijwonen van die cursussen en door het organiseren van congressen kwam Mariken veel in contact met onderzoekers en haar belangstelling voor hun werk was al snel gewekt.

In diezelfde periode wist het NCCG een subsidie binnen te slepen voor een witness-seminar, een vorm van groepsinterviews. Aan de hand van deze getuigenseminars ging het NCCG onderzoek doen naar de oprichting van het Drents Vrouwenburo. "Ik heb dat project in een half jaar op poten gezet. Ik heb de vrouwen individueel geïnterviewd, heb het onderzoeksmateriaal uitgezocht, en ik heb het groepsinterview in elkaar gezet en met anderen uitgevoerd. Samen met een collega heb ik er uiteindelijk een artikel over geschreven. Eigenlijk was het een soort mini-onderzoek. Ik vond dit alles zo

leuk, dat ik na deze ervaring aio wilde worden.”

Door haar werk bij het NCCG wist Mariken dat in haar promotieonderzoek twee zaken gecombineerd zouden moeten worden: vrouwengeschiedenis en getuigenseminars. Haar precieze onderzoek, ‘Man Vrouw Politiek. Visies op de parlementaire cultuur sinds 1968’, kwam naar boven tijdens de voorbereiding voor een lezing op een congres over politieke cultuur. “Ik moest me in zeer korte tijd in een onderwerp verdiepen. Ik ben toen wat om me heen gaan lezen en stuitte op een ontwikkeling die naar mijn idee in de parlementaire cultuur had plaatsgevonden. Ik kwam er achter dat de tweede feministische golf slechts heel kort van invloed is geweest op de parlementaire cultuur en dat daarna die invloed al weer snel is afgenomen. Ongeveer midden jaren ’70 hadden veel vrouwen in de politiek het idee dat als er meer vrouwen in het parlement zouden komen, de parlementaire cultuur vanzelf zou veranderen. Men had een seksegebonden visie op politiek. Als de politieke omgangsvormen zouden veranderen, meer feminien zouden worden, zou de politieke cultuur zelfs kunnen verbeteren. Tien jaar later werd deze gedachte losgelaten. Toen gingen vrouwen al weer veel pragmatischer met politiek om.”

Jelskeline

Mariken kwam heel toevallig op dit onderwerp, via een interview dat ze las met ‘Jelskeline’, een samenvoeging

van Jeltje van Nieuwenhoven, Elske ter Veld en Eveline Herfkens. Deze PvdA-vrouwen werden door hun mannelijke collega’s zo genoemd omdat zij hen niet uit elkaar konden houden. De drie vrouwen wilden binnen de PvdA de cultuur veranderen, ze hoopten op losere omgangsvormen. Bovendien wilden ze minder haantjescultuur, minder competitie. Het interview werd een paar jaar na hun initiatief afgenomen en de vraag was in hoeverre hun idealen waren uitgekomen. Het bleek dat ze zich alle drie hadden aangepast aan de bestaande parlementaire cultuur en dat het toch moeilijk was geweest om hun idealen te verwerkelijken. Als je iets wilde bereiken in de politiek, moest je je conformeren aan de regels die al golden. “Dat artikel heeft bij mij het denken over het veranderen van politiek door vrouwen op gang gebracht. Voor mijn lezing heb ik maar twee maanden aan het onderwerp kunnen werken en ik vond het dan ook best wel gewaagd om het toen al te presenteren. De reacties op mijn presentatie waren echter positief en daarin vond ik de bevestiging voor het opzetten van een promotieonderzoek over de invloed van de tweede feministische golf op de parlementaire cultuur in het algemeen en het functioneren van vrouwelijke politici in het bijzonder.” Aan dit recente onderwerp kon heel goed de methode van getuigenseminars gekoppeld worden. Zo had ze een vrij nieuw onderzoeksthema en een nieuwe methode. “Ik dacht: dat moet wel wat worden bij een sollicitatie. Er is welis-

waar al redelijk wat onderzoek gedaan naar vrouwen in de politiek maar daarin heeft men zich vooral gericht op de vraag waarom er minder vrouwen in de politiek zitten en wat de obstakels voor hen zijn om die stap te nemen. Het gaat dus vaak om het traject voordat een vrouw daadwerkelijk in de politiek zit, daarna houdt het meeste onderzoek op. Bovendien wordt er weinig gebruik gemaakt van de visies van vrouwelijke politici zelf. Ook in dat opzicht is mijn onderzoek nieuw.”

Inmiddels is Mariken iets meer dan een jaar bezig met haar promotieonderzoek. Haar werk bij het NCCG heeft ze in de zomer van 2003 afgesloten met het mede organiseren van een groot congres over *oral history*. Nu kan ze zich vijf dagen per week aan haar onderzoek wijden. Haar project loopt globaal van eind jaren ’50 tot 1990. Momenteel werkt ze aan de eerste periode: vrouwen die in de periode van eind jaren ’50 tot midden jaren ’70 in de Tweede Kamer hebben gezeten. “De individuele interviews zijn nu afgerond. Het benaderen van deze vrouwen bleek helemaal niet moeilijk, ze wilden eigenlijk allemaal wel meewerken. Ze vinden het ook allemaal een heel leuk onderzoek en doen erg hun best voor mij. Ze zoeken van alles na in hun eigen archief en dat soort dingen. Ik was wel zenuwachtig toen ik hen vroeg voor mijn eerste groepsinterview. Sommigen vinden zo’n groepssetting enger of ze willen dat gewoon niet zo graag. Uiteindelijk deden ze toch alle acht mee. Als er een kleine aarzeling was kon ik zeggen: die en die hebben al toegezegd. Omdat ze elkaar allemaal wel kennen, vonden ze dat ze dan ook maar mee moesten doen.”

“Mijn ervaring is dat de methode van getuigenseminars, een combinatie van individuele interviews en groepsinterviews, echt nuttig is. Door gezamenlijk over die periode te praten, herinneren de vrouwen zich meer. In individuele interviews blijkt dat ze bijvoorbeeld gebeurtenissen niet meer goed in de tijd kunnen plaatsen. Dan weten ze niet of iets in 1965 of 1967 gebeurd is. De vrouwen uit de groep zijn al wat ouder en het is al lang geleden dat ze in de Kamer hebben gezeten. In een groepsinterview krijg je dergelijke kwesties weer duidelijk naar boven. Ook confrontatie werkt heel goed in een groepsinterview. De vrouwen worden geconfronteerd met elkaars meningen en visies, ze worden gedwongen nog eens goed over hun oordeel na te denken als anderen daarop kunnen reageren. Zelfs als uit een groepsinterview niet helemaal komt wat je van tevoren had verwacht, dan nog levert het vaak veel extra informatie op. Zo vallen mensen door het groepsproces bijvoorbeeld weer vaak in hun oude rol en daardoor kan je herleiden hoe bepaalde beslissingen tot stand zijn gekomen, wat de rol en functie van bepaalde mensen is geweest. Zoiets is moeilijk in individuele gesprekken te achterhalen.”

Mies Kulkens-Bos overhandigt aan staatssecretaris De Graaff-Nauta het campagnemateriaal van de actie ‘Nog nooit op een vrouw gestemd?!’ (1991). Bron: Vrouwenstemmen. 100 jaar vrouwenbelangen en 75 jaar vrouwenkiesrecht. Zutphen, 1994

Verkiezingsposter van de PSP uit 1971 en een variant daarop van Dolle Mina, die zich niet aan een partij verbonden, maar wel een stemadvies uitbrachten: stem op een linkse vrouw. Bron: Geschiedenis in beeld. Zwolle, 2000 en Spiegel Historiae 37-11/12 (2002).

Historica

Voor al de dingen om haar onderzoek heen vindt Mariken enerverend: congressen bezoeken, artikelen schrijven, vrouwelijke politici interviewen, congressen organiseren en natuurlijk voor *Historica* werken. "Mijn werk voor *Historica* heeft zeker ook met mijn onderzoek te maken. Het is goed voor mijn netwerk, want ik maak kennis met veel mensen die ook met vrouwen geschiedenis bezig zijn. Zo kan ik goed op de hoogte blijven van de ontwikkelingen op het vakgebied. In maart 2002 ben ik toetreden tot de redactie. Al eerder had ik een artikel voor *Historica* geschreven, naar aanleiding van mijn scriptie over Agnes de Vries-Bruins die in het interbellum in de Tweede Kamer heeft gezeten. Omdat dat mijn eerste officiële artikel was, was dat heel spannend. Het contact met de redactie verliep toen heel prettig. Ik kreeg goede feedback en over het uiteindelijke artikel was ik best tevreden. Toen ik op de Kenau-lijst een oproep voor een redactielid zag, hoefde ik niet lang na te denken. Ik had al positieve ervaringen met *Historica* en het redactiewerk zelf leek me ook leuk, praktisch op mijn onderzoeksgebied bezig zijn. Omdat ik toen alleen bij het NCCG werkte, had ik genoeg tijd en kon ik dat er makkelijk bij doen. De mogelijkheid om op deze manier veel mensen te leren kennen die iets voor mij zouden kunnen betekenen, leek mij ook nuttig."

Na een kleine anderhalf jaar in de redactie gezeten te hebben, is Mariken hoofdredacteur geworden. "Toen

Marijke aankondigde een opvolger te gaan zoeken, heb ik daar zelf niet meteen over nagedacht omdat ik nog niet zo lang in de redactie zat. Ik dacht, dat zal iemand gaan doen die er al veel langer in zit, die al langer meedraait en precies weet hoe alles gaat. Ik was niet zo geneigd om meteen te zeggen dat ik dat wel wilde doen. Maar toen mailde jij [Annelies de Jeu, redactielid van *Historica*] met de vraag of dat niet iets voor mij zou zijn. Ik dacht: waarom eigenlijk ook niet, dat lijkt me wel leuk! Ik heb je dat toen per ommegaande geantwoord. Ik had eerst een bevestiging nodig van iemand die al wat langer in de redactie zat."

Plannen met *Historica* heeft Mariken volop. Wat betreft de organisatie wil zij weinig veranderen; alles loopt nu prima en ieder redactielid heeft haar eigen taken. De hoofdredacteur is verantwoordelijk voor de organisatie, voor

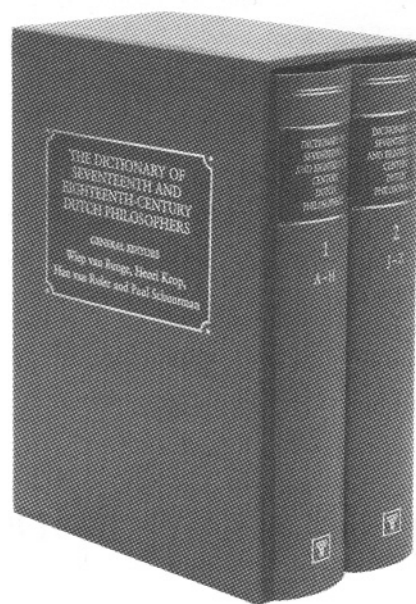
het contact met de VVG en voor de contacten naar buiten. Mariken verwacht een grote zelfstandigheid van de andere redactieleden, want haar werkzaamheden voor *Historica* moeten geen dagtaak worden. Nu zijn haar taken te overzien en goed te doen naast haar baan. Wat ze in de toekomst graag zou willen realiseren zijn thematische nummers. "Het jubileumnummer over materiële cultuur was een groot succes en is ook in de pers goed ontvangen. Ik wil graag proberen om één keer in de twee jaar zo'n mooi themanummer te laten verschijnen over een leuk onderwerp waarmee een breed publiek kan worden aangesproken. Ook kijk ik uit naar een symposium over vrouwentijdschriften dat de VVG samen met ons in 2005 organiseert. Daar worden redacties van vrouwenbladen uit binnen- en buitenland verwacht, heel nuttig voor ons!"

Annelies de Jeu is redacteur van Historica.

De waarheid door een vrouw

De logica van Josina Carolina van Lynden

In oktober 2003 verscheen een prestigieus naslagwerk over de Nederlandse wijsbegeerte in de zeventiende- en achttiende eeuw: *The Dictionary of Seventeenth and Eighteenth-Century Dutch Philosophers*. Meer dan honderd medewerkers hebben bijdragen geleverd aan de twee dikke banden, die tezamen 432 lemma's bevatten over Nederlandse denkers, universiteiten en tijdschriften, verdeeld over ruim duizend pagina's. Het is een prachtig, monumentaal werk geworden over een tijdvak waarin de Republiek een sleutelrol vervulde in het intellectuele leven van Europa. Negen 'entries' zijn gewijd aan vrouwen; geen slechte score als je bedenkt dat de meeste standaardwerken over die periode geen enkele vrouwelijke denker noemen. De meest bijzondere onder hen is misschien wel Josina Carolina van Lynden, de eerste Nederlandse vrouw die een *Logica* publiceerde. Lotte Jensen gaat in dit artikel in op de groeiende historische belangstelling voor het werk van Nederlandse filosofes in het algemeen en deze 'filosofe pur sang' in het bijzonder.

De twee delen van *The Dictionary of Seventeenth and Eighteenth-Century Dutch Philosophers* (2003).

In 1993 werd de Faculteit Wijsbegeerte in Utrecht opgeschrikt door de publicatie van de leeswijzer *Orlando. Perspectieven van vrouwen- en homostudies in de filosofie*. Doel was om de aandacht te vestigen op de impact van theorievorming binnen de vrouwen- en homostudies op de wijsbegeerte en de inbreng van vrouwen in de wijsbegeerte zichtbaar te maken. Voor de afdeling nieuwere wijsbegeerte (circa 1700-heden) leverde dat een bibliografie op van 34 titels, met verwijzingen naar teksten van en over Nederlandse en buitenlandse vrouwelijke filosofen uit het verleden. Destijds werd de leeswijzer met even zo veel vreugde als scepsis ontvangen: het Utrechtse Universiteitsblad publiceerde een satirische dialoog tussen twee mannelijke docenten die de leeswijzer betitelden als "zeuren over feminisme en gender-bending. Terwijl Plato en Kant daar nog nooit een letter over hebben geschreven".

Vrouwelijk aandeel

Dit voorval maakt duidelijk dat de aandacht in Nederland voor het vrouwelijke aandeel in de geschiedenis van de filosofie nog maar van recente datum is. Pas de laatste vijftien jaar is, langs verschillende disciplinaire invalshoe-

ken, systematische aandacht gekomen voor de inbreng van vrouwen in de geschiedenis van de Nederlandse wijsbegeerte. Behalve de leeswijzer gaven met name twee publicaties een belangrijke impuls aan het onderzoek: *Anna Maria van Schurman (1607-1678). Een uitzonderlijk geleerde vrouw* (1992), waarin specifieke aandacht werd gevraagd voor de wijsgerige positionering van Van Schurman en *Het denken van de ander. Proeve van een vrouwelijke ideeëngeschiedenis* (1997) waarin aparte hoofdstukken waren gewijd aan Van Schurman en Belle van Zuylen (1740-1805). De wijsgerige belangstelling van laatstgenoemde was overigens al in diverse andere publicaties aan de orde gekomen, onder meer door Joke Hermsen in *Ik denk dus zij is. Vrouwelijke intellectuelen in een historische en literair perspectief* (1994). Van Schurman en Van Zuylen genieten ook onder historici van de wijsbegeerte inmiddels ruime bekendheid. Deze kleine canon van Nederlandse vrouwelijke denkers is de laatste jaren verder uitgebreid, mede onder invloed van de ontwikkelingen binnen de historische letterkunde. De gestegen aandacht in dit vakgebied voor *schrijvende* vrouwen heeft namelijk ook veel nieuwe kennis aan het licht gebracht over den-

kende vrouwen uit het verleden. *The Dictionary of Seventeenth and Eighteenth-Century Dutch Philosophers* is met name schatplichtig aan de letterkundige bloemlezing annex studie *Met en zonder lauwerkrans. Schrijvende vrouwen uit de vroegmoderne tijd 1550-1850; van Anna Bijns tot Elise van Calcar* (1997). Dat moge blijken uit de opsomming van de negen 'entries': Antoinette Bourignon (1616-1680), Josina Carolina van Lynden (1715-1791), Petronella Moens (1762-1843), Christina Leonore de Neufville (1714-1781), Elisabeth van de Palts (1618-1680), Anna Maria van Schurman, Petronella Johanna de Timerman (1724-1786), Betje Wolff (1738-1804) en Belle van Zuylen. Maar liefst zes van hen zijn ook geportretteerd in *Met en zonder lauwerkrans*. Een even groot aantal komt ook aan bod in de uit de *Lauwerkrans* voortgekomen dissertatie uit 2000 van Annelies de Jeu over schrijvende vrouwen, *'t Spoor der dichtersessen. Netwerken en publicatiemogelijkheden van schrijvende vrouwen in de Republiek (1600-1750)*. Dat roept de vraag op in hoeverre de negen vrouwen in de *Dictionary* 'echte' filosofes waren. Volgens de hedendaagse maatstaven, waarin een filosoof iemand is die zich op professionele, academische wijze in een wijsgerige discipline verdiept (bijvoorbeeld de logica, ethiek of taal filosofie), zouden de meesten inderdaad niet

Portret uit 1649 door Jan Lievens van Anna Maria van Schurman.

getypeerd kunnen worden als filosofe. De redactie van de *Dictionary* heeft echter bewust voor een ruime invulling van het begrip 'filosoof' gekozen, conform de zeventiende- en achttiende-eeuwse tijdgeest. In een circulaire schrijft de redactie: "The subject matter has not been restricted to philosophy as such. As will be only too familiar to anyone with an interest in intellectual history, it is virtually impossible to supply a strict definition of the professional competence of early modern philosophers." Vanuit dat perspectief is het begrijpelijk dat er behalve voor wijsgeren in de meer strikte betekenis van de term (bijvoorbeeld Spinoza en Descartes) ook aandacht is voor auteurs die via een ander vakgebied wijsgerige betrokkenheid toonden, bijvoorbeeld via de theologie (onder andere Johannes Coccejus, Gisbert Voetius, Jacobus Revius, Petrus Hofstede), geneeskunde (onder andere Willem Deurhoff, Johannes Monnikhoff) of literatuur (onder andere Justus van Effen, Gerrit Paape, Willem Bilderdijk). Deze invalshoek rechtvaardigt ook de aandacht voor het verlichte, emancipatorische gedachtegoed van Moens, de natuurkundige en wolffiaanse belangstelling

van De Timmerman en de wijsgerige poëzie van De Neufville.

Lange traditie

Van de negen vrouwen in de *Dictionary* springt er één uit, omdat zij wél aan een meer strikte, disciplinematige invulling van het begrip 'filosoof' voldoet: Josina Carolina van Lynden. In tegenstelling tot de anderen was zij meer filosoof dan schrijfster; haar naam is dan ook niet te vinden in de hierboven genoemde letterkundige studies. Op 55-jarige leeftijd publiceerde deze Gelderse vrouw een opmerkelijk werk: *Logica of redenkunde* (1770). Daarmee was ze de eerste (en voorzover ik weet tot op heden enige) Nederlandse vrouw van wie een eigen logisch werk gedrukt werd. Over de levensloop van deze bijzonder vrouw zijn slechts enkele feiten bekend. Van Lynden werd geboren in 1715 te Elst als dochter van Heilwig van Lynden en Derck van Lynden van de Parck, die kanunnik van de Dom van Utrecht, proost van Elst en later oppermeester van Willem IV was. In 1742 trouwde ze met de predikant Adriaan Buurt, die zij zes jaar later naar Amsterdam volgde. Daar bleven de echtelieden de rest van hun leven wonen. Van Lynden

overleefde haar echtgenoot en stierf zo'n tien jaar later dan hij, op 6 oktober 1791.

Hun huwelijk, dat kinderloos bleef, kenmerkte zich door een vruchtbare samenwerking. Buurt moedigde zijn vrouw aan om haar intellectuele talenten te ontplooiën en stond haar met raad en daad bij tijdens de wording van haar *Logica of redenkunde*, zo lezen we in het voorwoord van haar boek. Volgens Van Lynden had ze zelfs haar denkvermogen volledig aan hem te danken: "Terwyl ik bezig was om deze aantekeningen in 't net te brengen, heeft myn waarde Man, aan wien, onder de menschen, ik het genoegzaam alleen schuldig ben indien ik enigszins onderscheiden heb leren denken, geraden dezelve in 't licht te geven." Op haar beurt ondersteunde ze hem bij zijn theologische activiteiten en stemde ze haar werkzaamheden nauw af op die van haar echtgenoot. Naar aanleiding van diens vierdelige *Beschouwende godgeleerdheid* (1766-1770) schreef ze een *Kort begrip der beschouwende godgeleerdheid van Adriaan Buurt* (1775, 2e druk 1780) en *Ontledende tafelen der beschouwende godgeleerdheid* (1776). Ook gaf ze een *Korte verklaring van den vijf en twintigsten en van den negenenveertigsten psalm door Adriaan Buurt* uit. Na zijn dood voegde ze tot slot nog twee delen toe aan diens *Daadelijke godgeleerdheid* (1780-1781), onder de titel *Vervolg der daadelijke godgeleerdheid van Adriaan Buurt* (1783-1786). Op haar wijsgerige debuut volgden dus zuiver theologische publicaties. Haar *Logica of redenkunde* beleefde een tweede druk in 1780.

De Logica of redenkunde bestrijkt het terrein van de "logica of redenkunde" ofwel "de Wijsbegeerte, voor zo verre zy ons leert over de waarheid regt te denken en dezelve regt voor te stellen" (p.4). Het is een strak en systematisch opgebouwd werk, bestaande uit 339 paragrafen of stellingen, die verdeeld zijn over een meer theoretisch gedeelte ("beschouwende logica") en een meer praktisch gedeelte ("beoefenende logica"). In het theoretische gedeelte komen alle klassieke onderwerpen van de logica aan bod: de aard van kennis en denkbeelden, het gebruik van woorden, definities, syllogismen, redeneringen etc. Het praktische gedeelte is gewijd aan de wijze waarop ware kennis verkregen kan worden (door te mediteren, te lezen en te discussiëren) en verspreid kan worden (door te schrijven en te onderwijzen).

Typerend voor Van Lyndens logica is de prominente aanwezigheid van bijbelse voorbeelden en de verwevenheid met religieuze oordelen. Dat blijkt onder meer uit haar illustraties van redeneringen, bijvoorbeeld die van een enkelvoudig syllogisme: "De Goddelijke wet gebiedt ons onze naasten lief te hebben. De vreemdelingen zyn onze naasten. Ergo, de Goddelijke wet gebiedt ons de vreemdelingen lief

te hebben” (p.98). In overeenstemming met haar godsdienstige inslag trekt zij ook fel van leer tegen het materialisme. De denkbeelden van La Mettrie, auteur van *L’Homme Machine* (1747), moeten het in het volgende voorbeeld van een complex of samengestelde stelling ontgelden: “’t gevoelen, dat de mensch niet anders dan ene stoffelyke machine is, het welke J.O. de la Mettrie verdedigd heeft, past aan geen Filosoof” (p.78). Opvallend is ook haar religieus geïnspireerde verwerping van Lockes idee van een *tabula rasa*. Volgens haar kan de mens onmogelijk alle ideeën uit de zintuiglijke ervaring afleiden. Het idee van “oneindigheid” (een kenmerkende eigenschap van God) kan onmogelijk op zintuiglijke waarneming worden gebaseerd en dus moet de mens wel aangeboren ideeën hebben.

Van Lynden schaarde zich met haar logica in een lange traditie van voorgangers die in de logica het instrument zagen om tot ware inzichten te komen. In de achttiende-eeuwse Republiek had met name Willem Jacob ’s Gravesande indruk gemaakt met zijn *Introductio ad philosophiam, metaphysicam et logica continens* (1736, vertaald in 1747 onder de titel *Inleiding tot de wijsgeerte, behelzende eene verhandeling over de bovennatuurkunde en redeneerkunde*), een op de logica gefundeerde verdediging van het newtonianisme. Het was echter niet ’s Gravesande, maar de Engelsman Isaac Watts (1674-1748) door wie Van Lynden zich het meeste liet inspireren. Evenals Van Lynden legde deze de nadruk op de logica als het instrument voor het beredeneren van de waarheid in godsdienstige zaken. Diens *Logick or the right use of reason in the enquiry after truth* (1725) en *The strength and weakness of human reason* (1731) werden vele malen herdrukt en verschenen ook in Nederlandse vertalingen. Van Lynden volgde nauwgezet de opbouw van deze werken en nam sommige passages letterlijk over. Ze was echter ook selectief in de keuze van haar onderwerpen en verhelderde haar betoog met eigen gekozen bijbelse voorbeelden. In de laatste paragraaf deed ze ten slotte een beroep op Gods genade: “Zie daar, waarde Lezer! ene korte verhandeling van ’t gene onder den Zegen des Allerhoogsten, mede dienen kan, om onze redelyke vermogens, waardoor wy boven de redenloze dieren uitmunten, wel te leren gebruiken [...] De Heere verwaardige ons met genade, om de waarheid te betragten in de liefde!” Uiteindelijk vormde de logica het fundament waarop religieuze waarheden en correcte bijbelinterpretaties waren gestoeld.

Waardering

Dat een vrouw de auteur was van een logica, bleef niet onopgemerkt. Biografen uit haar tijd roemden haar uitzonderlijke prestaties (overigens onder het lemma van haar man) en prezen haar als “eene Vrouw van meer dan

gemeenekunde en geleerdheid” (Kok 1797) en “ene geleerde, godvrugtige, beminlijke vrouw” (De Chalmot 1799). Ook een recensent van *De Vaderlandsche letteroefeningen* (1770) stond stil bij het opmerkelijke gegeven dat de *Logica of redenkunde* door een vrouw geschreven was. Hij zag in Van Lynden het bewijs dat ook vrouwen in staat waren tot abstracte redeneringen: “Mevrouw van Lynden, alleszins in redenkundige oefeningen onder hare Sexe uitmuntende, verleent ons, met de uitgave van dit Stuk, ene openbare nieuwe proeve, ten bewijze dat het der schoone Kunne niet aen natuurlyke vermogens mangelt; dat het Vrouwlyke Geslacht zo wel als Manlyke vatbaer is voor min of meer afgetrokken Verstandlyke Bespiegelingen; wanneer het ’er maer op ene dergelyke wyze toe opgeleid word en het zelve een naerstig gebruik van die aenleiding maakt.” Een ware voorstander van de vrouwenemancipatie, zo lijkt het, maar het gevolg is beduidend minder uitbundig: “Vele Navolgers leggen wy Mejuffrouw Buurt niet toe [...] Wy denken ook niet dat onze jonge Heeren in ’t algemeen ’er op gesteld zouden zyn; ten minsten, veele zouden eene vreemde Figuur by zodanige Dames maaken.” De bestaande sekseverhoudingen zouden wel eens ontwricht kunnen worden, wanneer andere vrouwen in haar voetsporen zouden treden! Een gegronde angst wellicht? Volgens de biograaf De Chalmot onderwees Van Lynden jonge juffrouwen in de logica. Maar hoe keek Van Lynden zelf aan tegen haar prestatie? Was ze zichzelf bewust van haar uitzonderlijke positie en schreef ze vanuit een seksespecifiek bewustzijn? De Zweedse geleerde J.J. Björnsthål vermeldt in zijn *Reize door Europa en het Oosten* (1783) een gedenkwaardig voorval dat enig licht op deze vragen werpt. Hij bezocht de beide echtelieden tijdens een rondreis door Europa in de jaren 1773-1775.

Van Lynden schonk hem bij deze gelegenheid een exemplaar van haar *Logica*. Björnsthål voelde zich vereerd, want “eene logica, welke eene vrouwe tot schrijfster heeft te bezitten, is zéker als iets zeldzaams aantemerken”. Van Lynden zelf repliceerde echter in alle bescheidenheid: “la verité n’est q’une, soit dite par femme ou par homme.” Ofwel: de waarheid is dezelfde, of zij door een vrouw of man gezegd wordt. Dat zij als vrouw een uitzonderlijke positie in het wijsgerige veld bekleedde, daarvan was Van Lynden zich, getuige de vele bescheidenheidstopoi in het voorwoord van haar *Logica* bewust. Maar dat zij daarmee een andere waarheid zou verkondigen, dat was, volgens de wetten van de logica onmogelijk.

Titelpagina van Josina Carolina van Lynden, *Logica of redenkunde* (1770).
Foto: UvA UBM: 1095 A.

Lotte Jensen is filosofe en neerlandica. Momenteel is zij verbonden als docent aan de opleiding Taal- en Cultuurstudies en aan de faculteit Wijsbegeerte van de Universiteit Utrecht. In 2001 promoveerde zij op een studie naar vrouwen-tijdschriften en journalistes in de achttiende en negentiende eeuw in Nederland.

Literatuur

- J.A. de Chalmot, ‘Buurt, Adriaan’, in: J.A. de Chalmot, *Biografisch Woordenboek der Nederlanden*. 5 Delen. Amsterdam, 1799, pp. 210-212.
- *The Dictionary of Seventeenth and Eighteenth-Century Dutch Philosophers*. Edited by Wiep van Bunge, Henri Krop, Han van Ruler, Paul Schuurman. 2 Delen. London, 2003.
- Lotte Jensen, ‘Nederlandse filosofes in de achttiende eeuw’. In: *De filosoof* 24-3 (2003), pp. 2-3.
- Jacobus Kok, *Bijvoegzels op het vaderlandsch woordenboek; met kaarten, plaaten en pourtraitten*. Amsterdam, 1797.
- Josina Carolina van Lynden, *Logica of redenkunde*. Amsterdam, 1770 (2e druk Amsterdam, 1780).
- *Met en zonder lauwerkrans. Schrijvende vrouwen uit de vroegmoderne tijd 1550-1850; van Anna Bijns tot Elise van Calcar*. Onder hoofredactie van Riet Schenkeveld-van der Dussen. Amsterdam, 1997.
- *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek*. Onder redactie van P.C. Molhuysen e.a., deel 7, pp. 800 en 813-814.

Eeuwig op zoek naar een verloofde

Het beeld van Rusland en het vrouwelijke in de twintigste-eeuwse Russische literatuur

In de Russische literatuur van het begin van de vorige eeuw wemelt het van de teksten waarin wordt gesproken over Rusland of het Russische volk als een bruid. Zo verwijt de Russische filosoof Berdjaev het Russische volk in 1914 dat het “zich altijd opstelt als een bruid, zich een vrouw voelt ten opzichte van de kolos van de staat”. Filosoof en schrijver Vasilij Rozanov karakteriseert Rusland in een essay uit 1911 als “een vrouw, die eeuwig op zoek is naar een verloofde, een leider en een echtgenoot”. En in het werk van beroemde dichters uit deze periode als Aleksandr Blok en Konstantin Balmont wordt Rusland herhaaldelijk geassocieerd met een onbereikbare vrouwelijke geliefde of bruid. Alhoewel al langer in de Russische literatuur een (onbereikbare) bruid als metafoor dient voor de sociaal-politieke verhoudingen binnen Rusland, is deze aan het begin van de twintigste eeuw voor het eerst zeer sterk aanwezig, zo laat Ellen Rutten in dit artikel zien.

De ontstaansgeschiedenis van de metafoor van Rusland als bruid of vrouwelijke geliefde is te traceren tot ver terug in de tijd en ver buiten Rusland. Het Bijbelse beeld van de verovering van een stad als huwelijk dan wel verkrachting, de in de Oudheid ontstane voorstelling van de verhouding tussen heerser en land als een huwelijk tussen man en vrouw en het zogenaamde Russische ‘wonder sprookje’, waarin de sociale en amoureuze verlangens van de held parallel gemodelleerd zijn (aan het slot gaat zijn huwelijk met de prinses gepaard met de verovering van het halve koninkrijk); het zijn allemaal concepten die hun stempel hebben gedrukt op het beeld van Rusland als vrouwelijke geliefde.

De specifieke vorm die de metafoor echter aanneemt in de moderne Russische literatuur vindt zijn origine in de periode waarin de verhouding van de intellectuele elite tot Rusland geïssuematiseerd raakte. Dat is na de achttiende eeuw, toen Russische intellectuelen allerlei ideeën uit de Westerse filosofie overnamen met de intentie deze toe te passen op hun eigen cultuur. Een belangrijke rol in dit proces speelde de adoratie van het volk die de achttiende- en negentiende-eeuwse Europese

Romantiek eigen is. In met name de Duitse Romantiek, met haar sterke interesse in individuele nationale culturen, werd het gewone volk verheerlijkt als de drager van een bepaalde nationale essentie of van het authentieke in een specifieke cultuur. De Russische intel-

ligentsia nam deze ‘volkscultus’ over en projecteerde die vervolgens op het eigen Russische volk.

Aanvankelijk werd de intellectuele elite hierdoor in Rusland gezien als een culturele voorhoede van de samenleving, die de Russische cultuur zou verrijken met Westers gedachtegoed. Maar rond het begin van de negentiende eeuw werd duidelijk dat de verwesterde intelligentsia onder het Russische volk geen gehoor kreeg voor haar boodschap. Al bleef de hele negentiende eeuw het toneel van pogingen van de intelligentsia tot toenadering met het volk, tegelijkertijd groeide het besef dat deze pogingen gedoemd bleven te mislukken. Als gevolg van dat besef maakte zich een toenemend gevoel van vervreemding en verzaakte plicht tegenover eigen land en mensen meester van veel Russische intellectuelen.

Tegelijkertijd bekritiseerde de intelligentsia vanaf het begin van de negentiende eeuw het tsaristisch regime in retrospectief voor haar exclusieve oriëntatie op het Westen vanaf de tijd van Peter de Grote. Volgens veel intellectuelen was de Westerse rationele mentaliteit hierdoor op onnatuurlijke wijze opgedrongen aan de Russische niet-rationele cultuur (deze werd juist gekarakteriseerd in niet-rationele termen als spontaan, chaotisch, collectief).

Op en top Russisch meisje

De geïssuematiseerde verhouding van de intelligentsia tot zowel volk als regime komt in de literatuur tot uiting in een door Joerij Lotman beschreven

Cartoon in het dagblad *Sovetskaja Rossija* (29.08.1992) met als onderschrift:
“Wie ben jij toch, Rusland?”

faalt, zowel in het veroveren van de heldin als in het vinden van een succesvolle plek in de maatschappij.

Uiteraard kun je op basis van deze gegevens niet spreken van een expliciete metaforisering van enerzijds Rusland als bruid en anderzijds de intelligentsia als diens 'falende' bruidegom in de negentiende eeuw. Wel zijn de ingrediënten van dat beeld hier al aanwezig in de vorm van het terugkerende plotschema en in de karakterisering van de personages. Het is duidelijk dat in deze werken Rusland en het authentieke Russische met het vrouwelijke wordt geassocieerd, en de Russische intellectuele elite met een mannelijke kracht die zich overbodig voelt in eigen land.

Schone slaapster

In de Zilveren Eeuw van de Russische literatuur, zoals de periode van ongeveer 1890 tot 1914 genoemd wordt, verandert dat wat in de negentiende eeuw alleen aanwijsbaar is in een zich veelvuldig herhalende

plotontwikkeling in een symbool met een vaststaande betekenis. In de literatuur uit deze tijd wordt de verbinding van Rusland met de figuur van een onbereikbare vrouwelijke geliefde tot een expliciete en veel gebruikte metafoor. Voor filosofen uit de Zilveren Eeuw onderscheidt de Russische mentaliteit zich door vrouwelijke passiviteit, het 'veroverd willen worden' door masculiene daadkracht. Rusland, of het Russische volk, kan in hun ogen worden voorgesteld als een geliefde vrouw, en de intelligentsia als haar bruidegom. Een bruidegom echter die faalt, die zijn rol niet definitief op zich kan of wil nemen. De eerder genoemde filosoof Berdjaev bijvoorbeeld stelt zich zijn geboorteland voor als "een bruid en een echtgenote, die door de man wordt bevrucht met zijn Logos" (de Griekse term Logos wordt hier gebruikt als een verzamelbegrip dat onder meer verwijst naar de menselijke rede en naar orde als mannelijke beginselen; tegenhanger hiervan was het concept Chaos, dat werd gezien als passief, vrouwelijk beginsel). Volgens Berdjaev zou de Russische intelligentsia deze mannelijke rol ten opzichte van Rusland moeten vervullen, maar is zij daartoe niet in staat door een gebrek aan mannelijke daadkracht: "De Russische intelligentsia is in feite altijd vrouwelijk geweest: [...] zij was nooit in staat tot mannelijke activiteit, [...] gaf zichzelf over aan

Cartoon in het tijdschrift *Imperija* (1997) met als onderschrift: "Dit is ons geboorteland, mijn jongen."

sujetschema dat zich veelvuldig herhaalt in de Russische negentiende-eeuwse roman. In dat schema faalt de mannelijke held zowel in zijn poging een liefdesrelatie met de heldin aan te gaan als in zijn streven naar een zinvolle plaats binnen de Russische maatschappij. Volgens Lotman vervult de held, wiens roeping het is om de wereld te veranderen, in dit schema ofwel de rol van een 'verderver' met demonische trekjes of een messiasachtige 'redder'. De rol van de vrouwelijke geliefde wiens toekomst van deze held afhangt, wordt vervuld door Rusland, aldus Lotman: "Rusland wordt de functie toebedeeld van het vrouwelijke personage 'in het verderf gestort worden' of 'gered worden.'" Al in bijvoorbeeld Poesjkins *Jevgenij Onegin* (1833), maar met name in het werk van Ivan Toergenjewa is sprake van zo'n zich herhalend plotschema. Voor de held in deze werken lopen zowel de kennismaking met zijn nieuwe sociale omgeving als de ontmoeting met de heldin uit op een mislukking. Het verhaal eindigt steeds in een situatie, waarin noch een liefdesrelatie tussen held en heldin, noch sociale acceptatie van de held in zijn oorspronkelijke Russische milieu tot stand is gekomen.

Naast deze plotparallel tussen de verhoudingen held-heldin en held-maatschappij (of Rusland) zijn er explicie-

ter aanwijzingen te vinden voor de associatie van de heldin met Rusland. In een beroemd citaat uit *Jevgenij Onegin* bijvoorbeeld wordt van de heldin Tatjana gezegd dat zij "geheel Russin" is (de letterlijke vertaling luidt "Russisch van ziel"). Asja in het gelijknamige verhaal van Toergenjewa (1858) is "op en top een Russisch meisje". De held zelf wordt in deze en andere teksten juist voorgesteld als iemand die vervreemd is van de Russische maatschappij en het Russische volk.

De negentiende-eeuwse literaire kritiek nam de tegenstelling tussen de authenticiteit Russische heldin en de verwesterde held als vertegenwoordiger van de intelligentsia gretig over. In een speech over Poesjkin interpreteerde collega-schrijver Dostoevskij diens held Onegin als een produkt "van het volk, van de volkskracht vervreemde intellectuele kringen". Tatjana daarentegen belichaamde voor Dostoevskij "een contact met de eigen bodem, met het eigen volk en zijn heiligdommen".

In het bewuste sujetschema wordt de problematische verhouding van de held tot enerzijds Rusland, anderzijds de 'Russische' heldin geaccentueerd door zijn confrontatie met een opponent die in het verhaal de Russische gevestigde macht vertegenwoordigt. Deze opponent en de held zijn zowel op sociaal als amoureux gebied elkaars tegenpolen: de opponent slaagt waar de held

de elementen, zij was nooit een drager van het Logos.” Zo vullen de filosofen van het begin van de twintigste eeuw het traditionele vrouwelijke beeld van Rusland als zorgende en lijdende moeder aan met een beeld dat uitdrukking geeft aan het schuldcomplex van de Russische intelligentsia, die zijn taak tegenover het volk niet heeft vervuld.

In het werk van dichters uit deze periode is het beeld van Rusland als onbereikbare geliefde of als mystieke bruid ingegeven door dezelfde thematiek van vervreemding van de intelligentsia van het volk. Zo beschouwde Aleksandr Blok zijn gedichtenbundel

Geboorteland (1907-1916), waarin Rusland door de dichter als een onbereikbare geliefde vrouw wordt aangesproken, en zijn essay ‘Volk en intelligentsia’ (1908) als werken over “een en hetzelfde thema”. Bij verschillende dichters uit de Zilveren Eeuw vinden we een driehoeksverhouding tussen een geïdealiseerde vrouwfiguur, de dichter en diens ouder en machtiger tegenpool, die expliciet verwijst naar de verstoorde verhoudingen tussen respectievelijk het Russische volk of het ware Rusland, de intelligentsia en de staat. De vertolking van deze verhoudingen in amoureuze verwickelingen komt in de literatuur van kort na 1900 zo vaak voor dat de Russische literatuurwetenschapper Zara Mints spreekt van de centrale Symbolistische mythe van Rusland alias de Schone slaapster die door de dichter (de intellectuele elite) moet worden bevrijd uit de macht van boze krachten.

Tijdens de Sovjetperiode verdwijnt de bewuste metafoor uit de literaire canon. Volgens de Sociaal-realistische ideologie leidde het Sovjetsysteem immers tot een situatie waarin intellectuelen en het gewone volk een succesvol verbond vormden waarin sociale en culturele verschillen verdwenen. Het idee van een problematische relatie tussen de intellectuele elite en Rusland paste niet binnen deze leer. Wel blijft de associatie van de heldin-geliefde met Rusland en de held met de intelligentsia terugkeren in enkele beroemd geworden werken uit de “ondergrondse”, niet-officiële Sovjetliteratuur. Hierbij kun je denken aan Pasternaks *Dokter Zjivago* (1954) of Venedikt Jerofeevs novelle *Moskou op Sterk Water* (1969).

Huwelijk met Schwarzenegger

Heel anders is de situatie in de Russische literatuur van dit moment. In de postmoderne, ‘post-perestrojka’ literatuur van de afgelopen decennia duikt de voorstelling van de verhouding Rusland – intelligentsia – staat als een amoureuze driehoeksverhouding haast even veelvuldig op als in de Zilveren Eeuw. Onderzoek naar de metafoor in deze periode is desalniettemin nog schaars, deels omdat het materiaal nog erg nieuw en vers is.

Het belangrijkste verschil met het

begin van de twintigste eeuw is dat de metafoor in postmoderne literatuur niet meer in de eerste plaats verwijst naar een bepaalde sociale problematiek. Typisch voor het postmodernisme is het spel met en de deconstructie van eerdere literaire representaties van het thema. Hedendaagse Russische auteurs incorporeren de metaforisering van Rusland als geliefde vrouw en de intelligentsia als diens bruidegom in eerdere literaire periodes op een kritische, speelse, en zelfbewuste manier in hun proza. Een van de populairste Russische schrijvers van dit moment, Viktor Pelevin, beschrijft in de roman *Tsjapaev en Poestota* (1997) een huwelijk tussen een in Rusland erg populaire Mexicaanse soapster en Arnold Schwarzenegger als een alchemistisch huwelijk tussen het vrouwelijke Rusland en het mannelijke Westen. In zijn roman *Generation ‘P’* (1999) leiden drugshallucinaties tot een visioen van Rusland als naakt slapend meisje dat op het punt staat verkracht te worden door een man in legerjas. Woordkeus en verwijzingen naar eerdere teksten verraden dat deze scène zinspeelt op Stalins onderdrukking van Rusland. De minstens evenzo bekende schrijver en kunstenaar Vladimir Sorokin laat in *Norma* (1994) een typische held uit de intelligentsia ejaculeren in de Russische aarde, die “op hem wachtte, wachtte als een vrouw, een moeder, een zus, een minnares”. Viktor Jerofeev koos voor zijn roman *Een Russische schoonheid* (1982) een heldin die als een hedendaagse half heilige, half hoer variant op het beeld van Rusland als geliefde vrouw kan worden beschouwd. Aan deze voorbeelden zou nog een hele serie toegevoegd kunnen worden.

Zoals te verwachten binnen het postmodernisme beschouwen bovengenoemde auteurs de bewuste metafoor niet als een thema dat inhoudelijk van belang is voor hun werk. Zo zegt Jerofeev over *Een Russische schoonheid* dat het daarin niet gaat om één specifieke visie op Rusland, maar slechts om het bewijs dat een roman een “valstrik” is, “die kan bestaan in verschillende gedaantes”. Sorokin zegt

Portret van Iwan Sergejewitsj Toergenjew. Bron: <http://www.probertencyclopaedia.com>

over zijn werk dat het niet meer is dan “letters op papier” en dat hij “geen interesse in de maatschappij” heeft. Dat deze maatschappelijke onverschilligheid van de Russische postmoderne schrijver specifieke historisch-sociaal bepaalde metaforen niet uitsluit bewijzen de vele voorbeelden van de voorstelling van Rusland als geliefde vrouw in de verschillende postmoderne media. De intellectuele Rus van nu kan haast niet om die voorstelling heen: zij steekt niet alleen in proza herhaaldelijk de kop op, maar zij laat zich ook herkennen in hedendaagse poëzie (Dmitrij Prigovs *Mijn Rusland* (1990-4); Timoer Kibirovs *De almanak ‘Rossija-Russia’* lezend uit 2000), literaire en cultuurkritiek (Tatjana Tolstaja’s recensie *De Rus op rendez-vous* (1997); Michail Epsjtejns essay *Een Russische schoonheid* (1977-88)), cartoons (zie bijvoorbeeld bijgaande afbeeldingen), toneel (Olga Moechina’s toneelstuk *Joe* (1996)), en film (*Intermeisje* (1989); *Moskou* (2000)), naar een scenario van Sorokin).

Uit de veelheid aan hedendaagse voorbeelden van de metafoor ‘Rusland als geliefde vrouw’ kan niet anders worden geconcludeerd dan dat dit beeld en de bijhorende voorstellingen over intelligentsia en staat een centraal bestanddeel zijn gebleken van de moderne Russische cultuur. Je zou de metafoor van Rusland als vrouwelijke geliefde dan ook met recht een van Ruslands moderne culturele mythen kunnen noemen. En wel een die minstens even actueel lijkt te zijn voor de Russische schrijvers en kunstenaars van nu als zij dat was voor hun voorgangers een eeuw geleden.

Ellen Rutten is werkzaam als onderzoeker bij de afdeling Slavische talen van de Rijksuniversiteit Groningen. Zij schrijft haar proefschrift over de vrouw als metafoor in de Russische literatuur van de 20e eeuw.

Literatuur

- Nikolaj Berdjaev, *Sobranie sotsjinenij v pjati tomach 3*. Parijs, 1989.
- Nikolaj Berdjaev, *Doesja Rossii*. Leningrad, 1990.
- F.M.Dostojevski, *Verzamelde Werken 10*. Amsterdam, 1960.
- Zara Mints, ‘Graf Genrich fon Ottergejm i ‘Moskovskij renessans’ in: St. Lesnevskij, *Andrej Belyj: Problemy tvortsjestva*. Moskou, 1988, pp. 215-241.
- Joerij Lotman, *Izbrannye statji v trjoch tomach 3*. Tallin, 1993, pp. 91-106.
- A.S.Poesjkin, *Werken II*. Amsterdam, 1989.
- V.V.Rozanov, *Sotsjinenija*. Moskou, 1990.
- Vladimir Sorokin, *Sobranie sotsjinenij v trjoch tomach 1*. Moskou, 2002.
- I.S.Toergenjew, *Verzamelde Werken II*. Amsterdam, 1955.

Een vrouw van stand

Anna baronesse Bentinck, 1902-1989

Onlangs verscheen van de hand van Ursula den Tex het boek **Anna baronesse Bentinck, 1902-1989.**

Een vrouw van stand. Het is het boek van een dochter over haar moeder en van een linkse journaliste over de adel, de stand waar moeder en dochter beiden uit voortkomen. Het beschrijft een wijze van leven die nu in Nederland vrijwel niet meer bestaat, maar waarvan de schrijfster nog als kind getuige kon zijn. In dit artikel doet Den Tex verslag van de manier waarop zij omging met haar bronnenmateriaal om de geschiedenis van haar eigen moeder te beschrijven.

Ursula den Tex.

Het is niet ongewoon dat een journalist over de eigen afkomst schrijft of die gebruikt als toegang tot sociale geschiedschrijving. Een mooi voorbeeld is Judith Koelemeijers *Het zwijgen van Maria Zachea*. Het is vrij logisch om vanuit een discipline die gewoon is vragen te stellen over verschillen in macht, inkomen en levensstijl, die vragen op een gegeven ogenblik ook aan het eigen verleden te stellen. Over de manier waarop ken ik geen professionele discussie; journalisten wisselen toch al weinig van gedachten over de methodes van hun vak. Er is wel een wetenschappelijk debat over het gebruik van 'egodocumenten', maar niet waar het documenten betreft die zo met het eigen ik te maken hebben als de papieren van naaste verwanten. Ik heb dus geheel op mijn eigen kompas gevaren.

Het verslag van een onderzoek hoort te beginnen met een heldere probleemstelling, maar ik lieg als ik zou zeggen dat ik ook werkelijk zo begonnen ben. *Anna Bentinck* kwam geleidelijk, bijna organisch, tot stand. Deels uit de intellectuele vragen naar maatschappelijke verbanden, deels uit een persoonlijker noodzaak. Ik moest ordening aanbrenge in de nalatenschap van mijn moeder, zowel in mijn gevoelens voor haar, als, meer praktisch, in wat zij mij materieel had nagelaten.

Plattelandsbarones

Een deel van deze materie vormt de basis voor *Anna Bentinck*. In de eerste plaats haar eigen, bescheiden, geschriften: een meisjesdagboek met de emotionele hoogtepunten van haar jeugd, brieven uit haar verlovingstijd, enige huishoudelijke aantekeningen als

getrouwde vrouw, de 'babyboeken' die ze voor haar drie dochters bijhield, brieven uit de oorlog en de agenda's met, een leven lang, minieme notities. Daarbij nog brieven van familie en vrienden, een aantal lijsten, zoals die van haar uitzet, uitnodigingen, Sinterklaasgedichten en wat drukwerk. Het concrete plan voor een boek kreeg pas vorm nadat ik een fragment uit het meisjesdagboek had gebruikt voor een artikel in het mededelingenblad van de Stichting Archiveriaat Bentinck Schoonheten (het ging over Engelse krijgsgevangenen die tijdens de Eerste Wereldoorlog op het landgoed van Anna Bentincks ouders waren ondergebracht). De reacties die ik hierop kreeg, maakten mij duidelijk dat ik iets interessants te vertellen had.

Anna Bentinck is het verhaal van een plattelandsbaronesje dat jong trouwt met een Amsterdamse jonkheer, huisvrouw wordt en moeder van drie kinderen. Haar leven is eigenlijk een heel gewoon leven voor een adellijke mevrouw van haar generatie. Zij houdt zich aan de conventies van haar stand, voert het huishouden met hulp van inwonend huispersoneel, deelt de opvoeding van haar kinderen met de Frans sprekende kinderjuffrouw en volgt haar echtgenoot in zijn loopbaan als burgemeester. Alleen het feit dat haar man tijdens de Tweede Wereldoorlog voor ruim twee jaar in Duitse gevangenschap doorbracht, kun je zien als ongewoon. Ik probeer in mijn verbindende en begeleidende teksten te beschrijven wat die conventies inhielden en te analyseren hoe het standsgevoel van de ene op de andere generatie werd doorgegeven. Daarbij beschrijf ik ook heel concrete zaken: de inhoud van een linnenkast, de inrichting van een aristocratische huiskamer. Ik wilde, met de herinnering aan voorwerpen uit mijn eigen jeugd een bijna tastbaar verhaal maken omdat tastbare zaken zo een groot deel van

Ursula den Tex met haar moeder Anna baronesse Bentinck.

Ursula den Tex met haar moeder Anna baronesse Bentinck.

het leven van een huisvrouw bepalen. Soms wordt mij gevraagd of ik ook mijn vaders nalatenschap ga gebruiken voor een boek – het zou *Co den Tex, 1889-1965, een heer van stand* kunnen heten. De redenen dat ik voor het één wel heb gekozen en voor het ander niet, kunnen iets verduidelijken over de problematische verhouding tot de papieren van een voorgeslacht.

Naar mijn ervaring is de omgang met intieme familiepapieren zowel fascinerend als afstotend; en des te beklemmender naarmate zij in de tijd dichterbij komen. Dat heeft niet persé met de inhoud te maken; het is dat deze terugkeer naar de oorsprong van het eigen leven iets tegennatuurlijks heeft, een intellectuele regressie waar je je een beetje voor gaat schamen, als was het incest. Tegelijk is er de heel vitale drang om te begrijpen. In de afgelopen tien, vijftien jaar heb ik veel familiepapieren met zulke gemengde gevoelens onderzocht en als ik daarbij minder moeite heb gehad met Bentinck-stukken dan met Den Tex-papieren dan is het toch dat de eerste naam al wat meer afstand geeft dan mijn eigen achternaam. Het lijkt een kleinigheid, maar dat is het niet. Want de enige remedie is afstand nemen.

Er zit natuurlijk ook een praktische kant aan de zaak. De papieren nalatenschap van mijn moeder was veel kleiner dan die van mijn vader. Bovendien diende zich hiermee een vorm aan waarin ik kon vertellen over de adellijke conditie, een onderwerp waarvoor ik al jarenlang materiaal had verzameld. Nu kon ik mijn kennis en ideeën concretiseren en afbakenen in de beperkte vorm van een enkel vrouwen-

leven. Ik kon mijn moeder als een exemplaar van de adellijke vrouw van die dagen gebruiken omdat zij, zoals ik al zei, zo gewoon was, zo helemaal binnen de goede orde van de adel. Haar echtgenoot had daarentegen meer atypische eigenschappen, zowel voor een edelman als voor een Amsterdamse heer (de Den Texen behoorden tot het negentiende-eeuwse Amsterdamse patriciaat).

Maar de belangrijkste reden voor een pro-Bentinck keuze was dat ik daarmee iets nieuws kon vertellen. Over het patriciaat is al veel geschreven. Over de adel in de twintigste eeuw en adellijke vrouwen in het bijzonder veel minder en zeker niet van binnenuit, op een enkele uitzondering na. Ik kon met *Anna Bentinck* iets toevoegen aan de sociale geschiedenis en aan de vrouwen-geschiedenis in het bijzonder. Ook bracht *Anna baronesse Bentinck* mij persoonlijk iets nieuws. De brieven uit haar verlovingstijd openbaarden mij een emotionele kant van mijn moeder die ik niet kende en die ik prettig vond te ontmoeten: zij verlichtten de beklemming die er voor mij van het adellijke milieu uitgaat.

Afstand

Maar *afstand* blijft de voorwaarde, bij de keuze uit mijn moeders teksten en bij mijn onderzoek naar de maatschappelijke omstandigheden van haar tijd. Ik heb mijn moeder op afstand bestudeerd als was zij lid van een vreemde stam waarvan men de zeden en gewoonten wil leren doorgronden. Het is een methode waarin ik ervaring heb opgedaan als redacteur van *Vrij Nederland*, in de jaren dat de bijlagen

van dat weekblad de ruimte en tijd gaven om kleine, afgebakende, bevolkingsgroepen te onderzoeken en te beschrijven in een gelukkige mengvorm van journalistiek en antropologie. Anna Bentincks teksten heb ik bijvoorbeeld gebruikt zoals ik dat bij een interview zou doen. Ik heb zoveel mogelijk gekozen voor passages met een dubbele boodschap: een mededeling over het individu én over het milieu dat deze representeert. Zo citeer ik een brief uit Anna Bentincks verlovingstijd, 26 mei 1923: "Ik voel dat Co dol is op kinderen. Laatst zeide hij dat wij eerst elkaar moesten hebben en dan kinderen. Ik zou liever ook maar enigszins een idee hebben van een huishouden te regelen. Want als men een baby wacht voelt men zich geloof ik vrij lam en heeft men geen energie de meiden te drillen."

Afstand is ook het kernbegrip voor de inhoud. Want de constante in het leven van Anna Bentinck en de vrouwen van haar generatie en stand is een volkomen vanzelfsprekend, geïnternaliseerd, standsgedrag: hier is geen sprake meer van stand ophouden maar van afstand houden. Afstand van de andere standen, afstand van huisgenoten zoals het huishoudelijk personeel, afstand in de opvoeding en afstand ten opzichte van het eigen gevoelsleven – een gevoelsafstand die niet persé hetzelfde is als gevoelsarmoede. Mijn vraagstelling destilleerde zich geleidelijk uit de verbazing over het vanzelfsprekende karakter van dit standsgedrag; ik wilde greep krijgen op de manier waarop dat gevoel zich uitte en werd overgedragen. Dat betekende in concreto een minutieus vloeien in mijn moeders teksten en mijn eigen en anderszins herinneringen naar mededelingen die bijna achteloos werden gedaan. Want dit standsgedrag uitte zich meer impliciet dan expliciet. Pas door het schrijven van dit boek heb ik begrepen hoe diep de invloed kan gaan van zo zelden duidelijk uitgesproken opvattingen.

Mijn moeder en haar adellijke generatiegenoten werden gevormd en ingetoomd door deze standsoopvattingen. En zoals bijna alle vrouwen van haar generatie is zij maatschappelijk en mentaal klein gehouden door de opvattingen over de gepaste rol van de vrouw. Ik zie mijn moeder als een slachtoffer van de adellijke variant van vrouwenonderdrukking, een héél beschaafde vorm van onderdrukking, al gebruik ik nergens in het boek woorden als slachtoffer, frustratie of onderdrukking.

Intieme gegevens

Natuurlijk heb ik me vaak de vraag gesteld hoever ik kon gaan met intieme gegevens. En dan telkens gezegd: wat relevant is, kan worden afgedrukt. Wat wel makkelijk is nu de meeste hoofdrolspelers niet meer in leven zijn. De deur van mijn ouders slaapkamer heb ik gesloten gelaten, die drempel kon ik niet over. Voor veel van wat ik beweren wil, gebruik ik een beeld dat tot de ver-

Algemene ledenvergadering Vereniging voor Vrouwengeschiedenis (VVG)

De ALV vindt plaats tijdens de pauze van het symposium *Over vrouwentijdschriften gesproken* in het Persmuseum, te Amsterdam, zaterdag 24 april 2003, van 13.15 uur tot 14.00 uur.

Agenda Algemene ledenvergadering

1. Opening
2. Notulen ALV 21 maart 2003
3. Mededelingen
4. Financieel verslag 2003, begroting 2004 en kascommissie
5. Verslag commissies en werkgroepen
6. Wisseling bestuursleden
7. Rondvraag en sluiting

Ad 2

Notulen ALV 2003, zie verderop in dit katern.

Ad 4

Financieel verslag 2003 en begroting 2004, zie verderop in dit katern.

Ad 5

Mondelinge verslaglegging van: redactie *Historica*, redactie VVG-website, vertegenwoordiging IFRWH, organisatie *Over vrouwentijdschriften gesproken*, organisatie Johanna W.A. Naberprijs, Veldraadpleging *Duizend en één vrouwen*, organisatie Zondagmiddagsalons, *Biografische Berichten*, *Tijpe van de Sluier*.
Gelegenheid voor vragen en discussie.

Notulen Algemene Ledenvergadering Vereniging voor Vrouwengeschiedenis 2003

Plaats: Lux, Mariënborg 38, Nijmegen

Datum: 21 maart 2003

Tijd: 13.30-14.30 uur

Aanwezig:

Het bestuur, bestaande uit Marieke Hellevoort (voorzitter), Annette Mevis (1e secretaris), Marianne Boere (2e secretaris), Marloes Hülsken (penningmeester), en Marloes Schoonheim. Sjoerd van Boxtel, Marijke Huisman, Marian van der Klein, Esther Captain, Marlou Schrover, A. Agnes Sneller en A. de Knecht-van Eekelen.

Afwezig met bericht:

G. Ariëns-Langeland, Mineke Bosch, Eveline Buchheim, W. Ebbelaar-Fransen, Corrie van Eijl, J. Collette-Hillenaar, Liesbeth Hesselink, Annemarie Kloosterman, Zonneke Mattheé, H.

Schwanen, Mattanja Schwencke, Dorothee Sturkenboom, A.C. Westerhuis-Otten, H. Winkelman.

Agenda

1. Opening
2. Notulen ALV 22 maart 2002
3. Mededelingen
4. Financieel verslag 2002, kascommissie, en begroting 2003
5. Verslag commissies en werkgroepen
6. Voorstel nieuwe bestuursleden
7. Rondvraag en sluiting

1. Opening

Marieke Hellevoort opent de vergadering en heet iedereen welkom.

2. Notulen ALV 22 maart 2002

De notulen worden zonder wijzigingen vastgesteld, met dank aan de notulist.

3. Mededelingen

Er zijn geen mededelingen.

4. Financieel verslag 2002, kascommissie, en begroting 2003

Financieel verslag over 2002

De penningmeester geeft een toelichting op het financieel verslag over 2002. Er is een tekort op de balans te zien dat veroorzaakt is door een extra bijdrage aan de IJkpuntendag, meer uitgaven dan begroot aan het jubileumnummer van *Historica* en een VVG-bijdrage van 500 euro in de vorm van een garantiesubsidie aan het congres Culturele Bagage. Deze garantiesubsidie is in 2003 inmiddels weer terugontvangen.

Ook zijn er in januari 2003 nog betalingen van lidmaatschappen binnengekomen over 2002.

De kascommissie, bestaande uit Esther Captain en Marian van der Klein, hebben de boeken gecontroleerd. Ze zijn akkoord met de gevoerde administratie. Wel gaven ze het advies om voortaan het lidmaatschap van de Nederlandse Vrouwen Raad (NVR) apart in het financieel verslag te vermelden. Dan kunnen de leden zien dat de VVG lid is van de NVR. In *Historica* zal een keer aandacht worden besteed aan het lidmaatschap van de NVR.

De penningmeester wordt gedechargeerd. Deze kascommissie zal volgend jaar wederom haar werk doen.

Begroting 2003

Voor 2003 zijn geen bijzondere uitgaven gepland. Voor PR is 500 euro begroot. De uitgaven voor *Historica* zijn ruimer begroot. De vergadering gaat akkoord met de begroting.

5. Verslag commissies en werkgroepen

Historica

De redactie heeft meegewerkt aan de organisatie van Culturele Bagage. In 2002 verschenen weer drie nummers. In oktober verscheen het jubileumnummer over materiële cultuur. Dit nummer was razendsnel uitverkocht was, mede doordat de NRC er een positieve bespreking aan wijdde. Er is een nieuwe vormgeefster, Marieke Bausch, die het blad een nieuw uiterlijk heeft gegeven. Deze nieuwe vormgeving is enthousiast ontvangen. Fia Dieteren heeft de redactie verlaten. Nieuwe redactieleden zijn Mariken Schuur, Marguërite Corporaal en Mieke de Vos. Lizzy Jongma zal de redactie in de zomer van 2003 verlaten. Marijke Huisman wordt per 7 april aio in Rotterdam en zal daarom binnen afzienbare tijd de redactie gaan verlaten na zeven jaar redactielid te zijn geweest; de afgelopen vier jaar was zij hoofdredacteur. Waarschijnlijk volgt één van de huidige redactieleden haar op als hoofdredacteur. Tenslotte zijn er contacten in België gelegd.

De voorzitter dankt de redactie hartelijk voor al het werk en overhandigd boekenbonnen voor alle redactieleden.

International Federation for Research in Women's History (IFRWH)

Contactpersoon is Marloes Schoonheim. Zij heeft al lang niets meer gehoord. Er is geen nieuwe nieuwsbrief verschenen. Naast het uitgeven van een nieuwsbrief organiseert de IFRWH congressen, zowel 'eigen' congressen als een eigen programma op het vijfjaarlijkse wereldcongres voor historici. Zie ook hun website:

www.historians.ie/women

Commissie vrouwengeschiedenis van de VGN

Deze is in november 2002 opgeheven omdat er te weinig animo was. Wel is er bij het bestuur van de VGN op aangedrongen om het genderperspectief in de gaten te blijven houden. Corien Vuurman was de laatste voorzitter. Sjoerd van Boxtel zal contact met haar opnemen. Marieke Hellevoort zal contact leggen met de voorzitter van de VGN, Cees Weltevreden. De vergadering vraagt zich af of er misschien onder de VVG-leden mensen zijn die iets willen doen binnen de VGN. We zouden daartoe een oproep op Kenau Discussielijst

(<http://www.iisg.nl/~womhist/kenau.html>) kunnen zetten.

Studiedag 'De ijkpunten geijkt ...'

Deze dag vond plaats op 23 maart 2002 te Maastricht en was samen met het Centrum voor Gender en Diversiteit van de Universiteit van Maastricht georganiseerd. Later op deze dag zal het themanummer van het *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* dat de lezingen van deze dag bevat worden gepresenteerd.

Congres Culturele Bagage

Dit congres vond plaats op 11 en 12 oktober 2002 en is mede georganiseerd door het Historisch Platform en de Stichting Vrouwengeschiedenis van de Vroegmoderne Tijd (SVVT). Het was een geslaagd congres. De zaterdag was druk bezocht, 250 aanwezigen waarvan 50 sprekers en sprekers. Er was ook veel publiciteit aan gegeven,

6.000 posters verspreid ook via musea en archieven. De werkgroepen waren succesvol, het slotdebat was dat helaas niet. De sfeer was goed, de locatie ook. De techniek was in eigen handen gehouden met de apparatuur van de school. Deze was slecht. Bij een volgende bijeenkomst moet daarvoor een bedrag in de begroting worden opgenomen, zodat voor de techniek extern mensen en middelen kunnen worden ingehuurd.

Er was een gevarieerd publiek op afgekomen, jong en oud, wit en zwart, man en vrouw, de meeste van hen geen lid van de VVG. Helaas heeft het nauwelijks nieuwe leden opgeleverd.

De samenwerking met het Historisch Platform en de SVVT was goed. Het was leerzaam om te zien dat bij de samenwerking met een 'algemene' organisatie de inhoud van het programma goed in de gaten moet worden gehouden, omdat het programma anders erg kan 'uitwaaiëren.' Dat was bijvoorbeeld het geval bij het debat.

Zie ook het verslag in *Historica* 26 (2003), nummer 1.

Johanna W.A. Naberprijs 2002

De organisatie en de uitreiking op 11 oktober verliepen beide goed. Het was de eerste keer dat de prijs door de VVG samen met het IIAV werd georganiseerd. De vorige vijf keren was de organisatie in handen van het Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis, dat deze prijs in 1987 heeft ingesteld.

Er zouden twee nieuwe commissies gevormd kunnen worden. Eén om een nieuw 'Tipje van de sluier' te maken over een bepaald onderwerp. Om aan te sluiten op het eindexamenonderwerp 'Lancashire 1750-1850' is het waarschijnlijk te laat, omdat de nascholing hiervoor al in het najaar van 2003 plaatsvindt. Er wordt uitgezocht wat het volgende eindexamenonderwerp is.

Een tweede commissie zou zich kunnen bezighouden met het organiseren van een workshop op de derde nationale geschiedenisdag, 1 november a.s. te Apeldoorn. De SVVT organiseert een workshop over huiselijk geweld in de vroegmoderne tijd. Hiervoor wordt ook een oproep op de Kenau Discussielijst geplaatst.

6. Voorstel nieuwe bestuursleden

Marianne Boere verlaat na twee termijnen, zes jaar, het bestuur. De voorzitter dankt haar voor haar werkzaamheden in de periode als tweede secretaris. Annette Mevis wordt voor tenminste één jaar herbenoemd. De kandidaat bestuursleden Eveline Buchheim (secretaris) en Sjoerd van Boxtel worden benoemd en welkom geheten.

7. Rondvraag en sluiting

Marlou Schrover vertelt dat het thema van het volgende Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis 'de dood' is. Het Jaarboek 2003 gaat over vrouwen in de kunsten en wordt op 14 juni a.s. gepresenteerd. De penningmeester, Marloes Hülsken, wil via een Belgisch VVG-lid/contactpersoon een rekening openen in België om het betalingsverkeer tussen Belgische leden en de VVG te vergemakkelijken.

Balans, resultatenrekening 2003 en begroting 2004

Balans 31-12-2003 31-12-2002

In Euro's

Activa

Vorderingen

Banktegoeden	25831	23620
Overige vorderingen	1138	1132
	-----	-----
	26969	24752

Passiva

Eigen vermogen	21761 ¹	20067
Kortlopende schulden		
Overlopende schulden	5208	4685
	-----	-----
	26969	24752

Toelichting balans

Activa

Banktegoeden		
Giro	3524	7505
Kapitaalrekening	22307	16115
	-----	-----
Totaal banktegoeden	25831	23620

Vorderingen

Overige vorderingen

Rente	328	322
Debiteuren	900 ²	900
-/- Dub. Deb. 10%	-/-90	-/-90
	-----	-----
Totaal overige vorderingen	1138	1132

Passiva

Overlopende passiva

Vooruitontvangen bedragen	25	135
Garantiesubsidies/reserveringen		
Reservering biografische berichten	4250	4500
Johanna Naber prijs	200	
Congres 2004	700	
Nog te betalen bedragen	33	50
	-----	-----
Totaal overlopende passiva	5208	4685

Resultatenrekening 2003

Begroting 2003 Realisatie 2003 Begroot 2004

Inkomsten

Leden	5400	5591	5600
Abonnementen	2500	2020	2000
Losse nrs		55	
Rente	493	493	600
	-----	-----	-----
Totaal	8393	8159	8200

Uitgaven

Historica	4500	4500	4500
ALV	800	924	200
Bestuur/cie	700	1019	900
Organisatie	200	434	500
Uitbesteed werk	0	0	400 ³
PR/Rep	500	0	800
R. Johanna Naber Prijs	300	200	200
R. congres 2004	700	700	500
R. Tipje	500	0	0
Overige	193	373	200
	-----	-----	-----
Totaal	8393	8150	8200

Leden/abonnees

	1-1-2003	1-1-2004
Leden	218	231
Reductieled.	31	18
Ab.	95	92
Overige	12	8
	-----	-----
Totaal	356	349

¹ Toename eigen vermogen o.a. door teruggave garantiesubsidie congres Culturele Bagage à 500 euro.

² Nog niet betaalde lidmaatschappen en abonnementen 2003.

³ Het is de bedoeling dat de verzending van Historica en de ledenadministratie in 2004 zal worden uitbesteed.

VVG-activiteiten in 2004

'Over vrouwentijdschriften gesproken.' Symposium 24 april 2004, Permuseum Amsterdam

Het vrouwentijdschrift is een hoogst interessant fenomeen. Lezeressen van de bladen vormen sinds jaar en dag een omvangrijke marketingdoelgroep. De bladen zelf geven een mooi tijdsbeeld en vormen een prachtige bron voor historisch onderzoek. De Vereniging voor Vrouwengeschiedenis en het Permuseum halen op 24 april 2004 de geschiedenis van het vrouwentijdschrift voor het voetlicht met het symposium *Over vrouwentijdschriften gesproken*. Dat doen zij in het Permuseum, waar dan een dag te voren de tentoonstelling *Van levensles tot lifestyle* is geopend. Historici en mensen uit de wereld van de vrouwentijdschriften zullen reflecteren op het fenomeen in plenaire lezingen en werkgroepen. als 'het vrouwentijdschrift als historische bron', 'meisjes en marketing', 'de geschiedenis van de ingezonden rubriek'. Centrale vraag van het afsluitende debat is of het vrouwentijdschrift spiegel is (geweest) van dat wat er in de samenleving speelt of veeleer motor achter veranderingen in rolpatronen van mannen en vrouwen? Meer informatie: m.hulskan@let.kun.nl

Reeks zondagmiddagsalons over geschiedenis, gender en etniciteit

In samenwerking met de Stichting Oud Lombok organiseert de VVG in het voorjaar in Utrecht een reeks zondagmiddagsalons over geschiedenis, gender en etniciteit. In elke salon staat de geschiedenis centraal van een van de landen van herkomst van de bevolkingsgroepen in Utrechtse wijk Lombok en de rol van gender en etniciteit daarin. De lezing over dit onderwerp wordt omlijst door een column, een gedicht en/of een vertelling waarin heden en verleden, gender en etniciteit, persoonlijke en maatschappelijke verhalen de toon zetten. Plaats van samenkomst is het Museumcafé Lombok.

Verwacht:

29 februari 2004 *Mena Lafkioui* (UL), De rol van historische verhalen in de Berberse cultuur; Column *Charlotte Huisman* (Utrechts Nieuwsblad/de Volkskrant); *Malika Al Houbach* leest voor uit eigen werk.

28 maart 2004 *Mohammad Said Al-Touraihi* (Instituut voor Godsdienststudies Rotterdam), Irak tussen heden en verleden; Column *Esther Captain* (Indisch Huis/Vrije Universiteit); *Nasrin Hamidi* leest voor uit eigen werk.

25 april 2004 *Sibel Bilgin* (filmmaker), De Turkse vrouwenbeweging in de twintigste eeuw; Column *Mariette Hermans* (Schrijfbureau Maan) en *Garjan Sterk* (Miramedia); *Jyotsna Agnihotri Gupta* leest voor uit eigen werk.

Meer informatie: info@vrouwengeschiedenis.nl

Veldraadpleging 'Duizend en één vrouwen'

Per 1 september 2003 is onder leiding van de Utrechtse historica Els Kloek een project van start gegaan onder de titel: het Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland (DVN). Dit lexicon beoogt een biografisch overzicht te geven van vrouwen die vóór 1850 een rol hebben gespeeld in de Nederlandse geschiedenis. Er is inmiddels een databank aangelegd die de basale gegevens bevat van ca. 1250 vrouwen. Dit materiaal is echter nog niet ontsloten. Onder de titel 'Duizend en één vrouwen' heeft de Wetenschapswinkel Utrecht onlangs op aanbeveling van de VVG een bijdrage toegekend voor de organisatie van een enquête, website en conferentie ter ondersteuning van dit initiatief. Met de subsidie van de Wetenschapswinkel zal het DVN een enquête met gerichte vragen in het land uitzetten, onder andere bij de leden van de VVG. Hun zal worden gevraagd om aanvullingen, literatuursuggesties, prioritering en om suggesties van mogelijke lemmaschrijvers. In de herfst van 2004 zal een conferentie worden gehouden om de resultaten van de veldraadpleging te bespreken en een inhoudelijk debat over de voortgang van het lexicon te voeren onder een breed publiek van belangstellenden.

Meer informatie: DVN@let.uu.nl

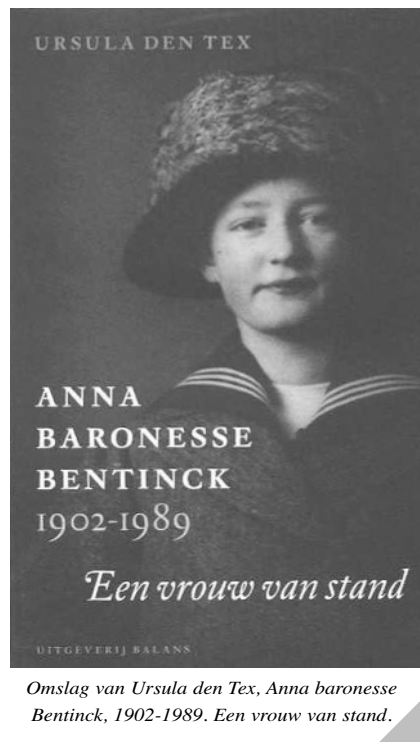
beelding spreekt, liever dan dat ik heel exact uitleg wat ik weet, of denk te weten. Over mijn moeders seksualiteit schrijf ik bijvoorbeeld via een dergelijke omweg: een merkwaardige droom die ik eens over haar had en een voor haar belangrijke jeugdherinnering die op het oog niets met seks te maken heeft. Zo gebruik ik twee Sinterklaasgedichten uit de jaren vijftig om iets te vertellen over de verhouding tussen man en vrouw toendertijd. Ik vind ze navrant, zoals ik dat ook van de echtelijke situatie van toen vind, maar zeg dat niet.

Of deze literaire vorm heel bewust is gekozen of zich al schrijvende aan mij heeft opgedrongen, kan ik achteraf niet zeggen. Schrijven heeft zijn eigen wetten. Het was in ieder geval voor mij de enige manier om het midden te bewaren tussen afstand en betrokkenheid. Bovendien wordt de zeggingskracht van een tekst mede bepaald door het niet-gezegde; een lezer moet de ruimte krijgen voor zijn eigen verbeeldingskracht. Dit in tegenstelling tot een journalistieke of wetenschappelijke tekst die ondubbelzinnig en eenduidig moet vaststellen wat de bedoeling is. *Anna Bentinck* is dan ook een in mijn ogen tragische geschiedenis die lichtvoetig wordt verteld; de lezer moet zijn eigen conclusies trekken omtrent de ernst die hieraan ten grondslag ligt.

Mijn stelling aan het einde van het boek, die ik al evenmin nadrukkelijk

poneer, is dat de adellijke mevrouw niet kon bestaan zonder haar tegenhanger: het inwonend personeel. Het standsgevoel kon alleen zo verinnerlijkt raken dankzij het intieme en toch fundamenteel gescheiden samenleven, van kinds af aan, als was het vanzelfsprekend, met de andere stand. Ik beschrijf in *Anna Bentinck* twee van deze parallelle vrouwenlevens, dat van de kinderjuffrouw Tity Welmers en van de dienstbode Wilhelmiën Koot.

Van de literatuur die ik achterin mijn boek vermeld, staat als analyse van het maatschappelijk onderscheid Bourdieu's *Distinction* voor mij voorop (ik las hem in het Engels). Maar van de literatuur die ik voor *Anna Bentinck* gebruikte, vind ik Jannie Poelstra's proefschrift *Luiden van een mindere stand* het belangrijkste, als tegenhanger. Ik vind het dan ook heel terecht dat een sociaal historicus uit mijn kenniskring in zijn boekenkast *Anna Bentinck* op de plank met huishoudelijk personeel heeft staan. Voor een aparte plank voor de adel had hij te weinig, zei hij er wel bij.

Ursula den Tex is journalist en redacteur. Zij is 25 jaar werkzaam geweest als redacteur bij Vrij Nederland en heeft gewerkt bij de Partij van de Arbeid en de Stadsdrukkerij van Amsterdam.

Literatuur

Ursula den Tex, *Anna baronesse Bentinck, 1902-1989. Een vrouw van stand.* Amsterdam, 2003.

Historica

Historica biedt u vele boeiende artikelen op het gebied van vrouwen- en gendergeschiedenis. Door middel van diverse rubrieken wordt u bovendien op de hoogte gehouden van de actuele (internationale) ontwikkelingen op het vakgebied en van de activiteiten van de Vereniging voor Vrouwengeschiedenis (VVG).

Historica verschijnt drie maal per jaar. Als abonnee bent u tevens lid van de VVG.

Ja, ik geef een abonnement op **Historica** cadeau voor € 25,- en betaal na ontvangst van uw acceptgirokaart.

Ja, ik word lid van de VVG voor € 25,- (studenten en mensen met inkomen tot € 700,- p.m. betalen € 20,-) en betaal na ontvangst van uw acceptgirokaart.

Naam begunstigde: _____

Adres: _____

Postcode en plaats: _____

Mijn naam: _____

Adres: _____

Postcode en plaats: _____

Ik betaal (per jaar): _____

Handtekening: _____

Deze bon opsturen naar: **VVG - Historica**
Obioplein 4
1094 RB Amsterdam
Giro-nummer: 4102980
 Of bel: **020-6651318**

Internet: <http://www.vrouwengeschiedenis.nl/>

Sterke Groningse vrouwen

**Ludeke Jarges (†1469) en
Beetke van Raskwerd (†1554)**

Ludeke Jarges, weduwe van Albert Jarges, en Beetke van Raskwerd, weduwe van Wigbold van Ewsum, hadden gemeen dat zij na een huwelijk van meer dan twintig jaar hun man verloren en een nog ongeveer even lang bestaan als weduwe voor de boeg hadden. Ludeke leefde in de vijftiende eeuw, een periode van vrede en bloei in de stad Groningen. Zij had geen kinderen en schonk uiteindelijk haar hele vermogen aan de broeders en zusters van het Gemene Leven, waarmee zij zich ten dienste van het leven na de dood stelde. Beetke bracht acht kinderen groot in de turbulente zestiende eeuw, waarin de politieke, culturele en religieuze omwenteling wortelde die de vroegmoderne tijd inluidde. Onder haar leiding wist de familie van Ewsum zich als het belangrijkste geslacht in de Groninger Ommelanden te handhaven.

In de middeleeuwen was na de religieuze staat, die niet voor iedereen was weggelegd, de huwelijkse staat de meest wenselijke voor zowel mannen als vrouwen. Voor een man betekende het huwelijk dat hij toegang tot publieke functies kreeg. Voor een vrouw gold echter meestal dat zij op haar trouwdag de ouderlijke voogdij inruilde voor die van haar echtgenoot. Als zij weduwe werd veranderde haar positie drastisch. In de Nederlanden was een ongehuwde, meerderjarige vrouw handelingsbekwaam en ze kon vrijelijk over haar lijf en goederen beschikken. Wanneer een vrouw tamelijk jong weduwe werd en niet hertrouwde, kon ze een onafhankelijk bestaan opbouwen. Sommige weduwen wisten een aanzienlijke maatschappelijke positie te verwerven, al was dit vanzelfsprekend alleen voor vrouwen uit de gegoede kringen weggelegd. Zo nu en dan komen we zulke vrouwen tegen in de documentaire bronnen, waarop we, bij gebrek aan andersoortige bronnen, voor onze kennis van Groningen in de middeleeuwen zijn aangewezen. De informatie is veelal te fragmentarisch om ons een beeld van hun leven te kunnen vormen, maar over Ludeke Jarges en Beetke van Raskwerd weten we meer.

Ludeke Jarges

Ludeke Jarges, dochter van burgemeester Hendrik ter Bruggen, stamde uit één van de aanzienlijkste families in de stad Groningen. Haar jeugd werd getekend door de factiestrijd die in het begin van de vijftiende eeuw de stad teisterde. Haar familie en die van haar toekomstige echtgenoot, de familie Jarges, waren hierin elkaars tegenstander. Het is dan ook aannemelijk dat het huwelijk van Ludeke ter Bruggen en Albert Jarges als onderdeel van een zoen tussen beide partijen in de jaren 1425-1430 werd gesloten.

Ludeke wordt voor het eerst genoemd in het testament dat haar man, Albert Jarges, in 1450 liet opmaken. Hierin werden onder andere regelingen getroffen voor de stichting van een gasthuis voor arme lieden, dat na zijn dood onder beheer van zijn vrouw Ludeke moest komen. Het testament behoorde tot de voorbereidingen die Albert trof voor de pelgrimstocht die hij na afloop van zijn ambtstermijn als burgemeester naar het Heilige Land wilde maken. Hij vertrok samen met de jonge Onno van Ewsum, wiens zoon Wigbold een halve eeuw later met Beetke van Raskwerd zou trouwen, maar keerde niet levend terug: Albert verdronk op 12 juli 1450 in de Jordaan bij schermutselingen met de Sarracenen.

Zijn huwelijk met Ludeke was kinderloos gebleven. Aanvankelijk betwistte haar schoonfamilie haar het recht op de nalatenschap van haar man, maar na drie jaar stelde de rechter Ludeke op grond van haar huwelijkscontract in het gelijk. Ze was een welgestelde vrouw en bezat een groot aantal huizen en andere onroerende goederen in en buiten de stad. De eerste jaren na Alberts dood breidde ze haar bezit verder uit en beheerde het gasthuis, dat haar naam kreeg: het Ludeke Jargesgasthuis. Samen met haar schoonfamilie regelde ze allerlei familieliezen.

Vanaf 1460 gaf ze haar leven een andere wending. Dat jaar stichtte ze een altaar in de Sint-Walburgkerk waar dagelijks een mis voor het zielenheil van haar overleden echtgenoot, haar ouders en schoonouders werd opgedragen. Het altaar moest worden bediend door een priester uit het nabijgelegen Klerkenhuis van de broeders van het Gemene Leven. Het altaar werd gewijd aan Onze Lieve Vrouwe, de vier kerkvaders en de heilige weduwe Elisabeth. Deze in die tijd veel voorkomende patroonheiligen waren niet willekeurig gekozen en dat gold in het bijzonder voor Elisabeth. Elisabeth van Thüringen (1207-1231) was een dochter van de koning van Hongarije en echtgenote van Lodewijk IV, landgraaf van Thüringen. Evenals Ludeke verloor zij haar man in het Heilige Land en ook zij werd aanvankelijk door haar schoonfamilie van haar erfgoed beroofd. Kort nadat hierover een regeling was getroffen, nam Elisabeth de religieuze status aan, zonder zich evenwel bij een bestaande kloosterorde aan te sluiten. Ze stichtte een gasthuis, waar ze zelf de verzorging van de armen en zieken ter hand nam, en besteedde haar hele vermogen aan goede werken. Ze werd daarom al tijdens haar leven als een heilige beschouwd en in 1235 door paus Gregorius IX heilig verklaard. Het is duidelijk dat Ludeke zich aan deze Elisabeth heeft gespiegeld in haar streven het leven van een goede christelijke weduwe te leiden.

Door de dood van haar broer Otto (†1462/3) werd Ludeke hoofd van haar tak van de familie Ter Bruggen. Samen met haar jongste zus, Heile, was ze zijn belangrijkste erfgenaam en verwierf de familiebezittingen. Zij nam de zorg voor haar verwanten op zich en gebruikte haar vermogen vooral voor hun zielenheil. Ze stichtte een groot aantal memories: ze deed schenkingen in ruil waarvoor de overledenen werden herdacht in zielenmissen en gebed.

Anoniem portret van Beetke van Raskwerd uit ca. 1530.
Bron: Collectie Groninger Museum. Foto: John Stoel.

Dit was in die tijd een gebruikelijke gang van zaken, maar het was opmerkelijk dat Ludeke vrijwel uitsluitend zulke overeenkomsten aanging met de broeders van het Gemene Leven in Groningen, die zich rond 1432/6 in de stad hadden gevestigd. De meeste schenkers verspreidden hun gunsten bij voorkeur over verschillende kerken en kloosters.

Ludeke was oorspronkelijk van plan samen met haar zuster Heile zelf een religieuze gemeenschap te stichten, maar in 1467/8 droegen de twee zusters hun hele bezit over aan de broeders en zusters van het Gemene Leven en traden toe tot de zustergemeenschap, die naast het Klerkenhuis gevestigd was. De twee enige nog levende mannen in hun familie, de zoons van hun al eerder overleden broer Clawes, Bruno en Theso, deden afstand van de nalatenschap ten behoeve van de Groningse stichting. Beiden waren bij de broeders ingetreden en met hen zou de familie uitsterven. Theso werd met de uitvoering van de memoriestichtingen en het beheer van de bijbehorende gelden belast. Zo hield Ludeke haar vermogen bij elkaar en stond het haar familie ten eeuwigen dage ter beschikking. Ludeke werd hierdoor de belangrijkste

begunstigster van deze religieuze gemeenschap en het zusterhuis werd zelfs naar haar vernoemd: het Vrouwe Ludekenshuys. Ze overleed in 1469. We kunnen concluderen dat Ludeke in de laatste fase van haar leven, in navolging van Elisabeth van Thüringen, het ideaal van de goede christelijke, misschien zelfs heilige weduwe heeft nagestreefd.

Beetke van Raskwerd

Beetke, enige kind van Azege Aylkema van Raskwerd, trouwde in 1502 met haar achterneef Wigbold van Ewsum. Wigbold was de jongste zoon van Onno van Ewsum (†1489), politiek leider van de Groninger Ommelanden. Na de dood van twee oudere broers was Wigbold door de veelvuldige afwezigheid van zijn broer Relof in de praktijk hoofd van de familie van Ewsum, die behalve de borg Ewsum te Middelstum ook het huis Mensinge in Roden bezat. Wigbold breidde het bezit verder uit en bouwde het huis Nienoord in Leek. Hij stierf in 1527/8 en liet Beetke achter met acht kinderen, waarvan er nog maar twee meerderjarig waren. Ze kreeg onmiddellijk te maken met haar zwager Relof die Wigbolds nalatenschap als onderdeel van het nog altijd

ongescheiden familiebezit opeiste. Na Relofs dood in 1532 heeft Beetke waarschijnlijk met diens enige zoon Onno een voorlopige regeling getroffen, waarbij deze het huis Mensinge in bezit hield.

Vijf jaar later, in 1537, stierf Onno zonder wettig nageslacht en op haar beurt betwistte Beetke zijn weduwe Magdalena van Schenck van Tautenburg ieder recht op de nalatenschap van haar man. Uiteindelijk dolf Magdalena het onderspit, hoewel zij werd bijgestaan door haar oom, George Schenck van Tautenburg, stadhouder van keizer Karel V, en de zaak zelfs voor de landvoogdes Maria van Hongarije in Brussel diende. Opmerkelijk is dat Beetke in de officiële stukken slechts zelden en alleen als voogd voor haar minderjarige kinderen werd genoemd. De stadhouder kende haar evenwel in zijn persoonlijke verslag een leidende rol in de gebeurtenissen toe en schilderde haar af als een daadkrachtige en meedogenloze vrouw.

Het is duidelijk dat Beetke zich als hoofd van de familie van Ewsum opwierp. Haar uit ca. 1530 daterende portret bevestigt dit. We zien hierop een sterke en zelfverzekerde oudere vrouw die ons recht in de ogen kijkt, sober gekleed, haar hand met trouwring rustend op de bijbel en op schoot een hondje als symbool van trouw. Op de achtergrond het familiewapen en een ruïne als teken van vergankelijkheid, waarnaar twee religieuzen wijzen en waarin de borg te Middelstum te herkennen is.

Beetke maakte niet vanzelfsprekend plaats voor haar meerderjarige zoons. Zij zette de werkzaamheden van haar man voort en breidde het familiebezit aanzienlijk uit. Daarnaast verwierf ze verschillende rechten en privileges, waaronder in 1531 het grietmanschap, de hoogste bestuurlijke en rechterlijke functie in Vredewold, het gebied rond Leek. Karel V bevestigde haar in dit erfelijk bezit. De akten laten zien dat Beetkes prominente positie werd erkend: de schenkingen werden aan Beetke en haar niet met name genoemde kinderen gedaan en niet aan één van haar volwassen zoons. Dat Beetke haar mannetje stond blijkt ook uit het aandeel dat haar werd toegedicht in de rivaliteitstrijd tussen de families van Ewsum en Entens, die geregeld oplaaide en zich concentreerde op de kerk van Middelstum. In 1546 beschuldigden de gebroeders Entens Beetke – in die tijd een vrouw van ongeveer zestig jaar – ervan dat zij aan het hoofd van een gewapende bende een overval had gepleegd om haar eigen kandidaat in een kerkelijk ambt te kunnen installeren.

De positie die Beetke binnen de familie innam stelden haar zoons in de gelegenheid een bovenregionaal aanzien te verwerven door een militaire carrière in dienst van Karel V. De langdurige afwezigheid die dit met zich meebracht

was alleen mogelijk, omdat Beetke in staat was hun gezamenlijke belangen te bewaken. Zij werd daarin bijgestaan door Hercules van Ewsum, bastaardzoon van haar overleden zwager Abeke, die echter alleen in opdracht van en in overleg met haar kon handelen. Het is duidelijk dat zij de touwtjes in handen hield. Pas in 1552, twee jaar voor haar dood, vestigde haar oudste nog levende zoon Johan zich met zijn vrouw definitief op Mensinge en kon hij zijn moeder tot steun zijn. Kort voor haar dood probeerde Beetke nog de toekomst van al haar kinderen veilig te stellen door een boedelscheiding tot stand te brengen. Ze wilde voorkomen dat na haar dood hierover onenigheid zou ontstaan en gaf Hercules opdracht een voorstel te maken. De uitkomst hiervan heeft ze niet meer meegeemaakt: ze stierf op Pinkstermaandag (14 mei) 1554.

Evenals Ludeke probeerde Beetke een goede christelijke weduwe te zijn. De familie van Ewsum was trouw aan de kerk van Rome en Beetke zag erop toe dat de kerkelijke ambten, die zij te vergeven had, in handen kwamen van onverdachte geestelijken. Ze onderhield nauwe banden met de Johannieten in Warffum en Wjterwerd, die de Ewsums als de stichters en beschermers van hun kloosters beschouwden. Haar zorg beperkte zich niet tot haar eigen gezin. Beetke ontfermde zich ook over de bastaarden van de Ewsums en de nagelaten kinderen van haar schoonzuster Ewe van Ewsum, die beneden haar stand was getrouwd. De jongens studeerden aan de universiteit te Leuven. De meisjes kregen hun opvoeding in het benedictijner klooster Mariëndaal in Norden, waar Beetkes schoonzus Hisse van Ewsum priorin was. Toen het klooster afbrandde in het geweld dat voortvloeide uit het oprukkende lutheranisme, vluchtten enkele kloosterbewoners samen met Hisse naar Nienoord. Beetke deed schenkingen aan de armen en leidde een sober en godvruchtig leven. Op Nienoord was altijd een huiskapelaan, die haar met raad en daad bijstond. Maar de tijden waren veranderd en de nadruk was verschoven van het leven na de dood naar het aardse bestaan. Het aanzien van het huwelijk en het moederschap was toegenomen ten koste van het celibaat. In 1533 schonken de Johannieten haar vanwege haar goedertierenheid en weldaden de rechtspraak in een drietal parochies. Daarmee verwierf ze inkomsten; van zielenmissen en memories was geen sprake. Geen van Beetkes kinderen trad toe tot de geestelijke stand. Het leven dat haar jongste zoon Wigbold na haar dood op Nienoord leidde stond in schril contrast met het sobere bestaan van zijn moeder. Evenals zijn broers leefde hij in grote luxe en voerde een staat die zelfs die van de graaf van Oostfriesland overtrof. Volgens Johan waren ze dat aan hun stand verplicht.

Glas in lood afbeelding in Marburg uit de late dertiende eeuw van Elisabeth van Thüringen en twee pelgrims. Bron: Sankt Elisabeth. Fürstin Dienerin Heilige. Sigmaringen, 1981.

Tot slot

In het voorgaande zijn we de levens nagegaan van twee vrouwen die na een huwelijk van meer dan twintig jaar hun eigen weg zochten en vonden. Ludeke Jarges en Beetke van Raskwerd hadden gemeen dat ze pas zichtbaar werden na de dood van hun man. Ze waren rijk en behoorden tot de elite. Als weduwe leidden beiden een actief bestaan en verwierven een invloedrijke, zij het heel verschillende positie. Ludeke had geen kinderen. Als erfgenaam van haar tak van de familie Ter Bruggen wierp Ludeke zich op als de hoedster van het zielenheil van haar verwanten. Samen met haar nog levende verwanten wijdde zij zich aan God en het hiernamaals. Zij werd de steunpilaar van de broeders en zusters van

het Gemene Leven in de stad Groningen. Beetke beheerde als moeder en hoofd van de familie van Ewsum op de eerste plaats met succes de erfenis van haar kinderen, die alle gelegenheid kregen in de voetsporen van hun voorvaderen te treden. Zij deed echter meer dan dat en slaagde erin de leidende positie van de Ewsums in de Ommelanden te handhaven, zo niet te versterken. Ludeke Jarges en Beetke van Raskwerd waren sterke vrouwen, die wisten wat ze wilden. Ze slaagden erin de aanvankelijke tegenstand van hun schoonfamilie te overwinnen en in hun omgeving erkenning voor hun positie te verwerven. Beiden probeerden een goede christelijke weduwe te zijn, maar in de keuzes die ze maakten waren ze kinderen van hun tijd.

Renée Nip is mediaevist en verbonden aan de Rijksuniversiteit Groningen, Afdeling Geschiedenis, sectie Geschiedenis van de Middeleeuwen.

Literatuur

- M. Hartgerink-Koomans, *Het geslacht Ewsum*. Groningen, 1938.
- Renée Nip, 'Een stadse en een heilige weduwe: Ludeke Jarges (†1469) en Elisabeth van Thüringen', in: *Gronings Historisch Jaarboek* (2003) (ter perse).
- Renée Nip, 'Family Care: Ludeke Jarges and Beetke of Raskwerd, Two Widows from Groningen', in: A.B. Mulder-Bakker en R.I.A. Nip, *Wise Old Women in the late Middle Ages and early Modern Times*. Leuven, 2004 (ter perse).

“Gender is natuurlijk de meest constituerende factor in de maatschappij”

Interview met Judith Schuyf

Judith Schuyf

“Mijn grote doel in het leven is schrijven over die dingen die mij zelf raken en die ik zinnig vind.” Daarom publiceerde Judith Schuyf (Den Haag 1951) boeken over heidens Nederland en over fossiele elementen in het Nederlandse landschap. Ze schreef een proefschrift over lesbische vrouwen in Nederland (1920-1970), artikelen over gender en trauma, homoseksualiteit en geschiedwetenschap. Onlangs verscheen van haar hand een biografie over Tiemon Hofman, in Nederland de enige officieel erkende oorlogsvervolgde op grond van homoseksualiteit. Beweren dat Judith Schuyf – met een achtergrond in de geschiedwetenschap, archeologie, geografie, sociologie en homostudies – breed georiënteerd is, is dan ook een understatement. Judith Schuyf was in de periode 1983-1998 coördinator homostudies aan de Universiteit Utrecht. Van zeer nabij maakte ze hier opkomst en neergang van homostudies mee. Nu is ze als onderzoeker buiten de universiteit werkzaam: eerst bij een stichting voor oorlogsgetroffenen, het ICODO, en sinds 2002 bij het aan de Schorerstichting verbonden Kenniscentrum Lesbische en HomoEmancipatie. De historica spreekt hier over haar inspiratiebronnen en haar visie op de toekomst van diversiteitsdenken, homostudies en (historisch) genderonderzoek. Een persoonlijk gesprek met een sombere ondertoon waarin stellige uitspraken niet worden geschuwd.

man, sterrenkundige en kapitein op een onderzeeboot voorbij was.” Die belangstelling voor archeologie werd gewekt door het lidmaatschap van de Nederlandse Jeugdbond ter Bestudering van de Geschiedenis (NJBG). “De kennismaking met de NJBG is een van de belangrijkste momenten van mijn leven geweest. Dit was liefde op het eerste gezicht.” In dit enigszins elitaire gezelschap verkeerde ze onder gelijkgestemden én vond ze haar gelijken in intellectueel opzicht. “Ik had niet zoveel met de andere kinderen op school, want ik was veel slimmer dan de rest van de klas. Bij de NJBG mocht ik intellectueel zijn, dat was heel aangenaam. Mijn vader vond dat prima, want ik was zijn enige kind. Maar mijn moeder vond dat vreselijk. Ik was niet haar enige kind, ik was haar enige dochter. We hebben het dan wel over halverwege de jaren zestig, niemand had toen nog van vrouwenemancipatie gehoord. Ook homoseksualiteit was nauwelijks bespreekbaar, maar het heerste hevig bij de NJBG.” In dit patroon weigerde Judith Schuyf mee te gaan, want ze is altijd heel open geweest over haar seksuele voorkeur.

Individualiteit en het afwijkende

Voordat Schuyf met de kopstudie archeologie begon, haalde ze een kandidaats geschiedenis aan de Universiteit te Leiden. Hier werd ze gevormd door Popper en het kijken naar de nuchtere feiten. Na de studie, in 1976, volgde een betrekking bij de vakgroep Historische Geografie aan de Universiteit Utrecht. Daar kwam ze voor het eerst in aanraking met homostudies. “Het Geografisch Instituut was een beste brave club en het was ook best wel leuk werk, maar het was zo hetero (ze spreekt het woord met nadruk uit), dat vond ik vreselijk. In de gang van de universiteit hing op een gegeven moment een pamfletje voor al diegenen die geïnteresseerd waren in studies rond homoseksualiteit. Daar ging ik toen op af.”

Van het een kwam het ander en al vrij snel werd ze coördinator homostudies aan de Universiteit Utrecht. Wat was het dat haar aantrok in homostudies? “De onderlinge verhoudingen bij archeologie en geografie waren heel vreselijk. Dat is nog steeds zo. Het

De koffie staat onder handbereik, de cassetterecorder loopt en Judith Schuyf steekt van wal. Enthousiast vertelt ze over een recent bezoek aan een openluchtmuseum in het Duitse Hagen dat geheel gewijd is aan de vroege ijzerindustrie in het Ruhrgebied. Deze ambachtelijke industrie begon rond 1780 en moest in 1960 het loodje leggen. Judith Schuyf: “Het ambachtelijke heeft mij mijn hele leven geïnteresseerd. Heel veel van de werkzaamheden die in Hagen getoond werden heb ik als kind nog gekend. Maar als kind ga je er niet van uit dat dat ooit kan veranderen.” Is de teloorgang van het ambachtelijke erg? Judith Schuyf: “Ik zou er niet aan moeten denken om mijn hele leven draadnagels te slaan, daar

zou ik me dood bij vervelen. Maar als je niet de ambitie hebt om heel erg veel meer te doen, is het een mooi vak. Je maakt iets waar heel veel mensen plezier van hebben en waar je een grote bevrediging in kunt vinden. Het verlies van het ambachtelijke betekent, denk ik, meer dan het niet goed meer kennen van een aantal technieken. Er is ook een sociale structuur verloren gegaan die aan de ene kant benauwend was, maar die aan de andere kant een veilige plek bood voor mensen die nu grotendeels buiten de boot vallen.” Het was de mengeling van techniek, theorie en praktijk die haar ook aantrok in de archeologie. “Dat ik archeologie wilde studeren, wist ik al heel lang. Dat wist ik nadat de fase van brandweer-

Judith Schuyf

elkaar vliegen afvangen bijvoorbeeld. Stel dat je, om in archeologische termen te blijven, een leuke vondst had gedaan, dan waren er natuurlijk zeven mensen die een nog veel leukere vondst hadden gedaan. Zaken die met persoonlijke zingeving en het persoonlijke leven te maken hadden kwamen daar totaal niet aan de orde. Laat staan dat men geïnteresseerd was in hoe het met je ging. In vergelijking met archeologie was homostudies dan ook een verademing." Grinnikend bij de herinnering: "Al liepen daar ook wel enkele curieuze exemplaren rond, mijzelf wellicht niet uitgezonderd. Maar je kon het daar over wezenlijke dingen hebben."

Homostudies betekende ook een verdere kennismaking met de sociale wetenschappen. Dat sprak haar bijzonder aan. Judith Schuyf: "Hoe nu wel de mensen zich tot de mensen verhouden, zoals Blaman dat treffend uitdrukt, is een vraag die me in toenemende mate ging interesseren naarmate ik ouder werd. En voor deze vraag was aandacht binnen de sociale wetenschappen." Niet voor niets zijn het omhoog houden van individualiteit en het afwijkende ten opzichte van wat er verder in de maatschappij gebeurt de lijnen in haar werk geworden. Of het nu gaat over heidenen, oorlogsslachtoffers of lesbische vrouwen.

Opkomst en bloei

Op de golven van de emancipatiebewegingen in de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw kwamen vrouwen-geschiedenis, genderstudies en homostudies tot ontwikkeling. In deze nieuwe vakgebieden werd kritisch gekeken naar maatschappelijke genderrollen en zogenaamd onaangepast gedrag. Hoewel samenwerking voor de hand zou hebben gelegen, was de omgang tussen (de beoefenaars van) de nieuwe vakgebieden in het begin niet altijd even hartelijk. Verschillende opvattingen over lesbisch zijn, vrouwelijkheid en feminisme lagen daaraan

ten grondslag. De aanwezigheid van mannelijke studenten was bijvoorbeeld een groot twistpunt. Judith Schuyf: "In die vroege periode was het vrijwel onmogelijk dat in een college vrouwenstudies een mannelijke student zou hebben gezeten. Dat zorgde voor botsingen tussen ons. Ik heb mijn mannelijke studenten nooit willen uitsluiten van iets wat in wezen een bepaalde opvatting over gender is. Ik gold dan ook als die docent die ook wat met mannen deed. Dat is de afgelopen jaren enorm veranderd. Maar je moet niet vergeten hoe dogmatisch dat allemaal in de jaren tachtig was." Judith Schuyf illustreert haar stroeve verhouding tot het feminisme niet voor niets aan de hand van een citaat van Andreas Burnier: 'vroeger mocht ik van mijn moeder niet voetballen en later niet van de feministen'. Ze vervolgt: "Niet alleen de meer principiële discussiepunten, maar ook de verkokering binnen de universiteit moedigde samenwerking niet aan. Het was technisch gezien niet zo gemakkelijk om bijvoorbeeld op het gebied van onderwijs

samen te werken."

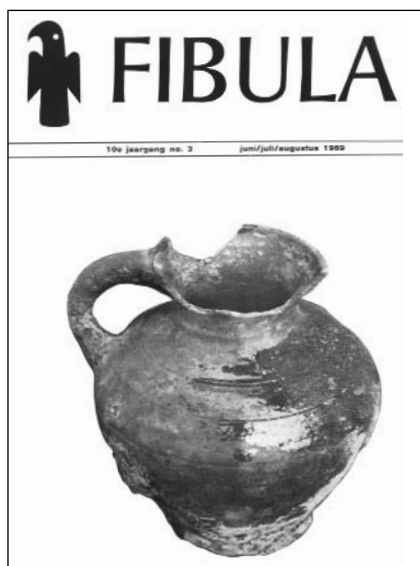
Ondanks die strubbelingen zijn vrouwen-geschiedenis en genderstudies van groot belang geweest voor de ontwikkeling van homostudies. Judith Schuyf: "Het was voor mij een bron van inspiratie om dingen te bestuderen die heel expliciet alleen met vrouwen te maken hadden. Begin jaren tachtig was er zó weinig bekend over het leven van vrouwen in het verleden.

Vrouwen-geschiedenis hield zich toen veel bezig met het invullen van witte plekken. Verder is voor mij de ontwikkeling van het begrip gender heel belangrijk geweest. Gender is natuurlijk de meest constituerende factor in de maatschappij. Het is een oneigenlijk criterium, want in principe zou je gender er niet toe moeten doen. Naarmate ik er meer over nadenk word ik er nog meer dan ik al was van overtuigd dat het kernpunt van de maatschappelijke houding ten opzichte van homoseksualiteit te maken heeft met het feit dat je je niet gedraagt zoals de maatschappij vindt dat je je volgens je gender zou moeten gedragen. Op het moment dat je je keurig aanpast aan je mannelijke of vrouwelijke rol en niet opvalt ben je ook een stuk minder bedreigend geworden." Ze vervolgt: "Verder is het inzetten van wat standpoint feminism wordt genoemd voor homostudies van groot belang geweest als mogelijke rechtvaardiging van buitenaf. Tenslotte was er de discussie over essentialisme versus constructivisme.

Vrouwenstudies en homostudies liepen hierover aanvankelijk ver uiteen. Deze wezensvragen over subjectiviteit en objectiviteit van onderzoek vormden interessante raakvlakken. In mijn werk ben ik door inzichten uit vrouwenstudies gestimuleerd, maar in de praktijk is er niet veel samenwerking geweest."

Diversiteit valkuil?

Op dit moment is het intersectionele denken en vogue, zowel binnen de academie als daarbuiten in de wereld van beleid en bestuur. Wat vindt ze van

De Nederlandse Jeugdbond ter Bestudering van de Geschiedenis was liefde op het eerste gezicht. Judith Schuyf was een van de jongste hoofdredacteurs ooit van het verenigingsblad, FIBULA.

deze ontwikkeling? “Op zich ben ik helemaal niet tegen diversiteitsdenken. Als je een goed diversiteitsbeleid ontwikkelt ga je uit van een groot aantal assen van verschil. Sommige verschillen zijn niet relevant, andere zijn heel belangrijk gemaakt. Als je de ruimte krijgt om er goed over na te denken kan intersectionaliteit heel bewustwordend en bevrijdend in het intellectuele denken werken. Maar door de manier waarop het ingevuld wordt zie ik daar echter niet veel van. De uitwerking vind ik veel te eenzijdig en de versmaling van het diversiteitsdenken kan een valkuil voor zowel wetenschap als politiek en beleid vormen.” Ze licht haar standpunt toe. “Ik maak me zorgen over de nieuwe uitsluiting van homoseksualiteit én vrouwenemancipatie. Het accent is veel te veel doorgeschoten naar etnisch verschil. Op dit moment ben ik bijvoorbeeld bezig met een groot onderzoek naar gemeentebestuur. Ongeveer een derde van de Nederlandse gemeenten heeft nu een diversiteitsbeleid. Ik schrik ervan hoe beperkt dat wordt ingevuld. Het gaat vaak niet verder dan het aannemen van drie allochtonen in de eigen organisatie!” Ook de invulling van etniciteit en de verhouding tussen diverse assen van verschil baart haar zorgen. “Aan etniciteit worden soms een soort essentialistische eigenschappen toegekend die vroeger ook aan vrouwen werden toegekend door sommige feministen. Voor mij zijn al dat soort eigenschappen en manieren waarop je in het leven staat maakbaar. Ik vind dat er nu een raar soort essentialistische etniciteit wordt geconstrueerd.” Ook is ze bezorgd over de relatie tussen etniciteit en religie, met name de Islam. “Het lijkt soms wel of homofobie in Islamitische groepen minder streng veroordeeld wordt. Welnu, vanuit de homobeweging hebben we vijftig jaar tegen de homofobie in het Christendom gestreden. Wie wil ons nu het recht ontnemen om ook op dezelfde manier tegen de Islam te strijden?”

Teloorgang

Homostudies heeft in Nederland een grote bloei gekend. Judith Schuyf: “In Utrecht waren op een gegeven moment zelfs drie docenten die 25 verschillende onderzoekers moesten aansturen.” De buitenuniversitaire geldstromen droogden echter allengs op en de universiteit liet zich ook niet onbetuigd. Op dit moment vindt binnen de academie vrijwel geen onderzoek meer plaats naar homoseksualiteit. Hoe is dit kunnen gebeuren? “We hebben altijd een geweldige tegenstand van de universiteit gehad. Ze waren ons liever kwijt dan rijk. Dat is altijd zo geweest.” Na een hilarische anekdote over het persoonlijk door de rector magnificus opgelegde verbod van het woord ‘kontneuken’ in een publicatie over AIDS en veilig vrijen, volgen enkele voorbeelden van de tegenwerking. Die strijd zorgde ervoor dat de homo-onderzoek-

Judith Schuyf

kers bevestigd werden in hun missie en het wij-zij denken zich verdiepte. Wat is de kern van de tegenstand geweest? De onderzoeker die gevormd is door Poppers nuchtere kijken naar de feiten: “Ik blijf erbij dat een groot gedeelte pure homofobie is geweest. Net zoals ze eindeloos hebben zitten zeuren en drammen tot ze vrouwenstudies grotendeels kwijt zijn geraakt. Vrouwenstudies loopt iets achter bij homostudies in dit hele patroon, maar er gebeurt precies hetzelfde. De toekomst voor genderonderzoek en homostudies binnen de Nederlandse academische wereld is buitengewoon somber. Kijk maar, nu wordt zelfs in Amsterdam het instituut voor genderonderzoek, het Belle van Zuylen Instituut, opgeheven. In Amsterdam! Ik weet het, het klinkt pamfletterig, maar de Nederlandse universiteiten zijn natuurlijk toch heteroseksistische witte mannenbolwerken. Het is natuurlijk niet voor niets dat Nederland nog steeds een van de allerlaagste percentages vrouwelijke hoogleraren heeft.” Met aandacht voor nuances vervolgt ze: “Het geringe aantal vrouwelijke hoogleraren zegt ook iets over de status van hoogleraar in Nederland. Die is buitengemeen hoog. Volgens de Wet van Sullerot zullen mannen zich dan erg inspannen om vrouwen van een professie uit te sluiten. Weinig vrouwelijke hoogleraren heeft ook een ander effect. Vaak is het zo dat als er in een werksituatie meer vrouwen zijn, het klimaat ook homovriendelijker is.”

Toekomst

Judith Schuyf is een goed voorbeeld van een onderzoeker die inmiddels buiten de academie een nieuw intellectueel onderdak heeft gevonden. Op dit moment staan twee boeken op stapel

waarvan één over homoseksualiteit en verzet in de Tweede Wereldoorlog. Dit onderzoek wordt gefinancierd uit het bedrag voor rechtsherstel dat aan de homoseksuelen is toegekend. Een tweede boek gaat over de ruim 6000 Nederlanders die in het concentratiekamp Neuengamme hebben gezeten. Haar levensdoel, het schrijven over wat haar bezig houdt en wat ze zinnig vindt, heeft ze hiermee meer dan bereikt. Hoewel haar persoonlijke situatie weinig aanleiding tot klagen geeft, heeft ze ook oog voor de nadelen van het buiten de universitaire structuren terechtkomen van een vakgebied. “Er wordt dan bijna geen onderwijs meer gegeven. Maar ook het verdelen van onderzoeksgelden voor meer fundamenteel onderzoek is in Nederland erg academisch gericht. Dat betekent dat homostudies weinig fundamenteel onderzoek kan initiëren. Gelukkig is dat in Europees verband anders. KNAW en NWO zouden nog heel wat kunnen leren van de verdeling van Brusselse geldstromen.” De toekomst voor zowel homo-onderzoek als genderstudies in Nederland ziet zij dan ook vooral buiten de universiteit en binnen Europese samenwerkingsverbanden. Het is een toekomst die haar niet altijd even vrolijk stemt. “Het ambacht van onderzoeker homostudies wordt in Nederland niet meer door een nieuwe generatie geleerd. Hierdoor gaat er meer verloren dan alleen kennis en technische vaardigheden. Gelukkig hebben we nu met het geld voor het rechtsherstel weer wat meer mogelijkheden voor jonge onderzoekers. Want zij moeten toch de kritische traditie hoog blijven houden.”

Margit van der Steen is directeur van AETAS, Bureau voor leeftijdsvraagstukken, gender en diversiteit.

Wageningse academicae

In de afgelopen decennia verschenen enkele boeken over de geschiedenis van vrouwelijke academici in ons land.

*Mineke Bosch schreef een overzichtswerk. Over Groningen, Utrecht, Amsterdam en Delft zagen min of meer uitgebreide studies het licht. Wageningen voegt zich nu in deze rij met een gedegen werk: **Vrouwen, Wageningen en de Wereld** van Margreet van der Burg en Marian Bos-Boers, dat tot in de modernste tijd doorloopt en zelfs het jaar 2002 nog behandelt.*

De geschiedenis van de Landbouwhogeschool, nu Wageningen Universiteit, is nog jong. Pas in 1918, toen op de oude universiteiten de meisjesstudenten al hoog en breed hun entree hadden gemaakt, kreeg de Wageningse Landbouwschool erkenning als instelling van hoger onderwijs. Van een toeloop van vrouwelijke studenten was in den beginne geen sprake. De studies die de Landbouwhogeschool aanbood hadden een overwegend technisch karakter, waar vrouwen in het algemeen weinig affiniteit mee hadden. Het geringe aantal Wageningse studentes koos vooral voor tuinbouw, een richting die enige overeenkomst had met biologie, dat op de universiteiten onder de eerste generaties studentes populair was. Niet toevallig waren de eerste vrouwelijke hoogleraren in ons land, Johanna Westerdijk en Jantina Tammes, in biologische vakken benoemd. Bovendien waren vrouwen van oudsher werkzaam geweest in het boerenbedrijf en hadden bijgedragen aan kennisvermeerdering op het gebied van groenteteelt en zuivelbereiding. In 1907 was in Nederland ook een middelbare Tuinbouwschool voor meisjes opgericht. De landbouwhogeschool werd echter primair gezien als een opleidingsinstituut voor bedrijfsvoering van grote landbouwbedrijven, wat meer boerenzoons dan -dochters aansprak.

Ook de aanstelling van vrouwelijk personeel kwam niet snel op gang. Mogelijk stimuleerden de Wageningse bestuurders en hoogleraren bewust of onbewust vrouwen niet sterk, omdat Wageningen als jonge wetenschappelijke instelling beducht was een te soft imago te krijgen. De kersverse hogeschool was er primair op uit haar reputatie te vestigen. De hogeschool trachtte zoveel mogelijk prestigieuze, eventueel buitenlandse, geleerden aan te trekken. Een rol speelde ook dat de Wageningse hogeschool ressorteerde onder het Ministerie van Landbouw, dat als weinig vooruitstrevend bekend stond. Het blokkeerde bijvoorbeeld in 1921 de benoeming van mr. Lizzy van Dorp tot hoogleraar in de economie, statistiek en agrarisch recht, waarmee Wageningen de aanstelling van de eerste vrouwelijke gewoon hoogleraar in Nederland misliep.

Het jaar 1952 betekende een omslag. Op instigatie van Sico Mansholt startte de studierichting Landbouwhuishoudkunde met de eerste vrouwelijke Wageningse hoogleraar drs. C.W. (Mien) Willinge Prins-Visser. Het was in Nederland al eerder voorgekomen dat een vrouw juist benoemd werd op een jong vakgebied, waar nog weinig sprake was van veel (mannelijke) concurrentie. In de landbouwhuishoudkunde waren ken-

nelijk zo weinig mededingers, dat zelfs de niet-gepromoveerde Mien Visser er hoogleraar in kon worden.

De landbouwhuishoudkunde kende als voornaamste aandachtsgebieden beheer van de huishouding, voeding, voedselbereiding, woning en textiel. Met de studie werd een professionalisering nagestreefd van voorlichting en huishoudonderwijs op het platteland. De opleiding trok veel vrouwelijke studenten met als gevolg dat in de loop der jaren de verhouding studenten en studentes in Wageningen steeds meer met elkaar in evenwicht kwam. In 2002 telde de Wageningse universiteit zelfs iets meer eerstejaars meisjes dan jongens.

De Wageningse gezinssocioloog prof. dr. G. Kooy deed in 1974 een interessant onderzoek, waarvan de uitkomsten alleen als 'interne publicatie' verschenen, wat kan verklaren dat zijn onderzoek mij helaas onbekend was, toen ik onderzoek deed naar de Groningse studentes.

Hij staaft met cijfers dat meisjesstudenten (althans in Wageningen) in de jaren zestig verhoudingsgewijs vaker een gymnasium-b diploma bezaten dan de jongens, dat zij door de bank genomen uit hogere sociale milieus kwamen en meer dan de jongens zowel een vader als moeder hadden die een hogere opleiding had genoten. De Wageningse meisjes kwamen relatief vaak uit een stedelijke omgeving, terwijl de jongens vooral uit agrarische kringen kwamen. Kooy signaleerde bovendien dat vrouwen in het wetenschappelijke corps nog steeds ondervertegenwoordigd waren en beval de Landbouwhogeschool aan daar verbetering in aan te brengen. Helaas vertellen de auteurs niet hoe het de 'interne publicatie' van Kooy is vergaan, noch of hijzelf vrouwelijke medewerkers aanstelde.

Net als bij de universiteiten kwamen ook op de Wageningse Landbouwhogeschool veel vrouwelijke medewerkers niet verder dan de rang van assistent, waar ze vaak tijdelijk benoemd werden of "buiten bezwaar van 's lands schatkist" werkten. Dit overkwam echter ook, zeker in de crisistijd, mannelijke assistenten.

Met aanbevelingen voor toekomstig beleid op bladzijde 83 en in de slotbeschouwing verlaten de schrijfsters het terrein van de geschiedschrijving en betreden zij het gebied van de beleidsnotitie, hetgeen naar mijn smaak buiten het kader van dit boek valt. Zij zeggen hier en daar ook dat Wageningen "trots kan zijn" op de ene of andere wetenschapster, een kwalificatie die iets te weinig distantie tot het onderwerp van hun studie verraadt. Door het beleidsnotitie-karakter van het laatste hoofdstuk en de terugkerende 'trots' lijken de auteurs met hun boek ook een aandeel te willen leveren in de vrouwenstrijd, terwijl naar mijn idee het voeren van actie en geschiedschrijving twee gescheiden zaken moeten blijven. Maar voor het overige hebben de schrijfsters belangrijk werk verricht, dat zeer veel nieuwe gegevens uit archieven en enquêtes heeft opgeleverd. Het hoofdstuk over de Wageningse Vrouwelijke Studentenvereniging met een schets van de mores geeft een prachtig tijdsbeeld. Ik zou haast zeggen dat Wageningen trots kan zijn op dit boek.

Inge de Wilde promoveerde op Nieuwe deelgenoten in de wetenschap. Vrouwelijke studenten en docenten aan de Rijksuniversiteit Groningen 1871-1919 (Assen 1998). Zij is als beleidsmedewerker culturele zaken verbonden aan de Rijksuniversiteit Groningen en is lid van de redactieraad van het Digitaal Vrouwen Lexicon.

Margreet van der Burg en Marian Bos-Boers, **Vrouwen, Wageningen en de Wereld. Wetenschap, studie en loopbaan 1918-2003**. Verloren, 2003, 254 blz. ISBN 90-6550-739-6. €15,00.

Liefde en melancholie

Antieke cultuur is 'in'. Opvoeringen van Griekse tragedies trekken volle zalen, de heldendichten van Homerus zijn in hun geheel voorgedragen op de radio en televisiedocumentaires volgen het voetspoor van Alexander de Grote. Deze zelfde Grieks-Romeinse wereld heeft echter slechts zeer weinig literatuur van vrouwen nagelaten en wat over is, is weinig bekend. In 'Niets is zoeter dan Eros' heeft Mieke de Vos 25 liefdesgedichten van Griekse en Romeinse dichters gekozen en vertaald.

Wie zich afvraagt waarom er zo weinig literatuur van vrouwen over is, komt haast vanzelf uit op hun sociale positie. In de Griekse en Romeinse wereld zijn verschillende factoren tezamen verantwoordelijk voor het feit dat er maar zo'n klein oeuvre van vrouwen is overgeleverd. De geringere kansen van vrouwen op onderwijs, hun jeugdige huwelijksleeftijd en de heersende normen en waarden die van hen verlangden dat ze zich richtten op hun huis, man en kinderen hebben er toe geleid dat minder vrouwen zich konden wijden aan het schrijven en dat zij daarvoor minder waardering kregen. Hun geringe deelname aan het openbare leven en hun uitsluiting van het onderwijs in de retorica – en daarmee van alle prozagenres – beperkte vrouwen tot de poëzie en speciaal tot die genres die de eigen leefwereld en gevoelens centraal stelden. Deze genres van over het algemeen korte gedichten kregen veel minder literaire waardering dan bijvoorbeeld het heldenepos en het leerdicht, en werden dan ook minder vaak in het onderwijs gebruikt. Vrouwen waren bovendien in de regel uitgesloten van literaire genootschappen en voordrachten, wat een ernstige belemmering betekende voor de bekendheid en daarmee de 'publicatie' van hun werk. De literaire overlevering, tenslotte, werkte in het nadeel van vrouwen. De geringere verspreiding van hun gedichten en het feit dat ze zich beperkten tot de 'mindere' genres leidde ertoe dat er minder afschriften van hun werk werden gemaakt. Daardoor was het uiterst kwetsbaar: papyrusrollen sletten, werden beschadigd of verdwenen, en werk dat niet voordien werd overgeschreven ging reddeloos verloren. We mogen dan ook aannemen dat vrouwen niet alleen minder schreven dan mannen, maar dat hun werk ook minder kans had om te overleven.

Slechts één dichteres heeft het nooit aan roem ontbroken. De Griekse dichteres Sapfo werd al in de oudheid "de tiende Muze" genoemd. Over haar leven is niet veel meer bekend dan dat zij rond 600 voor Chr. woonde op het Griekse eiland Lesbos en vermoedelijk uit een aanzienlijke familie stamde. Haar liefdesgedichten, veelal voor vrouwen, waren over de gehele Grieks-Romeinse wereld bekend, maar zelfs zij zijn slechts zeer ten dele en fragmentarisch overgeleverd; een – oncontroleerbare – traditie verhaalt dat haar manuscripten in de 11e eeuw op last van de paus vanwege hun 'verdorven' karakter verbrand werden.

In dit smaakvol uitgegeven boekje heeft Mieke de Vos, bekend door haar vertaling van *Sapfo. Gedichten* (Amsterdam 1999), naast een aantal gedichten van Sapfo ook gedichten uit het werk van vijf andere – veel minder bekende – dichters uit de oudheid vertaald. Deze dichters, de Griekse Korinna, Anyte, Nossis en Erinna en de Romeinse Sulpicia, hebben een klein aantal korte gedichten nagelaten,

die in de fraaie moderne vertaling van De Vos prachtig klinken en nauwelijks enige toelichting nodig hebben. De vier Griekse dichters dichten over liefde, huwelijk en dood. Hun gedichten maken, in vergelijking met de heftige emoties in Sapfo's liefdespoëzie, een weemoedige, soms zelfs melancholieke indruk zoals de gedichten van Erinna (4e eeuw voor Chr.) voor het graf van Baukis, een jong meisje dat stierf vlak voor haar huwelijksfeest, of het verdronken kind dat in het gedicht van Anyte (rond 300 voor Chr.) de lezer toesprekt: "Niet meer zal ik spelen met de golven van de zee". De zes liefdesgedichten van de Romeinse Sulpicia (1e eeuw voor Chr.) – de enige die van haar zijn overgeleverd – ademen een heel andere sfeer: strijdbaar slingert ze de lezer haar liefdesaffaire in het gezicht en ze trotseert bewust de roddels en de smet op haar reputatie die dit voor een Romeinse vrouw van stand met zich mee bracht. In de vertaling van De Vos: "ik geniet van mijn misstap, mijn gezicht voor roddel verbergen / verwerp ik: wij vonden elkaar, wij zijn het waard". In haar nawoord gaat De Vos kort in op de poëzie van vrouwen in de oudheid en op de door haar gekozen dichters. Mooi is ook dat de bundel tweetalig is: links de originele Griekse of Latijnse tekst, rechts de vertaling. Kortom, een aanrader.

Sapfo (ca. 600 v. Chr.)

*Hij lijkt mij aan de goden gelijk te zijn,
de man die tegenover jou mag zitten
en van dichtbij hoort hoe jij zachtjes praat
met mooie stem*

*en hoe jij lieflijk lacht, wat bij mij altijd
mijn hart heftig onder mijn ribben laat slaan.
Zodra ik maar even naar je kijk verstomt
mijn stem volledig,*

*mijn tong ligt gebroken in mijn mond, meteen
kruipt er een rafijn vuur onder mijn huid,
mijn ogen zien niets meer, een machtig gonzen
vult mijn oren,*

*zweet breekt mij aan alle kanten uit, een trillen
neemt bezit van mij, bleker dan verdord gras
ben ik, slechts een paar korte stappen nog en
ik lijk te sterven.*

*Maar alles is te verdragen, als zelfs een
onder armoede gebukt mens (...)*

Emily Hemelrijk is werkzaam als oud-historica aan de Universiteit Utrecht.

Niets is zoeter dan Eros. De 25 mooiste liefdesgedichten van Griekse en Romeinse dichters. Samengesteld en vertaald door Mieke de Vos. Met een inleiding van Ilja Leonard Pfeiffer. Bakker, 2003, 83 blz. ISBN: 90-351-2505-3. €10,00.

Surplus van de liefde

Liefdewerk. Een herwaardering van de caritas bij de Arme Zusters van het Goddelijk Kind sinds 1852 van Annelies van Heijst is een mooi en bijzonder boek. Het sluit goed aan bij nog levende herinneringen aan het werk van vrouwelijke katholieke religieuzen in de opvoeding van (jonge) kinderen. Zelf bezocht ik in de jaren '60 de kleuter- en lagere school bij zusters – in mijn geval Franciscanessen – en daardoor herkende ik veel van wat de auteur beschrijft.

Door deze jaren heb ik een ambivalente houding ten aanzien van het pedagogische 'liefdewerk' van de zusters. Enerzijds werd er in die tijd een stevige cognitieve basis gelegd voor mijn ontwikkeling. Anderzijds herinner ik me mijn kinderlijke afkeer van de restrictieve cultuur op school zonder veel intellectuele uitdaging. Ik ervoer het bestaan op de nonnenschool als gespeend van ieder gevoel voor mystiek, schoonheid en genot, zaken waarvan het 'rijke Roomsche leven' op zichzelf niet afkerig was. Mijn middelbare schooltijd daarna, bij de paters Dominicanen, leverde het bewijs dat het ook anders kon. Minder gericht op 'liefde voor de naaste' was het onderwijs er uitdagend en breed cultureel georiënteerd. De machtsclaim van 'liefde voor de wereld' in dit mannelijk universum bekoorde me. Er ging een nieuwe wereld voor mij open.

Door te spreken van "depreciatie" sluit Van Heijst met haar poging tot "een herwaardering van de caritas" aan bij mijn ambivalentie en die van vele historici – maar ook van religieuzen zelf – ten aanzien van de liefdewerken van zusters. Haar boek focust op historisch ouder liefdewerk, namelijk dat van de 'Arme Zusters van het Goddelijk Kind'. In de jaren '50 van de 19e eeuw initieerde deze congregatie in Amsterdam een huis voor arme en verwaarloosde meisjes. Van Heijst toont hoe dit initiatief gebaseerd was op standsgebonden initiatieven van katholieke "heren in vereniging" en op seksespecifieke betrokkenheid van "dames en dienstbodes". Daarnaast volgt Van Heijst de biografische schets die Gerard van Westerloo, op zoek naar het levensverhaal van zijn overleden moeder Roosje Vonk, maakte van "het weesmeisje in het gesticht". Van Westerloo reconstrueert, aldus Van Heijst, een negatief verhaal over de zorg van de zusters, terwijl hij alleen vrouwen (naast de Arme Zusters ook Roosjes grootmoeder en tantes) aankijkt op een gebrek aan zorg. In "de optiek van een zorgontvanger" laat Van Heijst zien dat er ook een ander verhaal mogelijk is. Een zeldzaam egodocument, twee schriftjes met dagboeken van Evelina van der Lugt geven over de periode 1852-1856 de ervaringen weer van een jong meisje dat verbonden raakt met de religieuze gemeenschap en besluit zelf ook in te treden.

Centraal in de poging van Van Heijst tot herwaardering van de caritas bij de Arme Zusters van het Goddelijk Kind staat het hoofdstuk waarin zij de zorgvisie in kloosterregel en constituties analyseert. Opvallend is dat zorg voor het kinderlijke in de 'Bijzondere voorschriften over de opvoeding der kinderen' weinig verder komt dan "de zedigheid" en "het bijbrengen van godsdienstigheid en beschaafde omgangsvormen", waarbij de zusters geboden werden de meisjes liefdevol te winnen in plaats van hardhandig te straffen. Als echte ontdekking met betrekking tot de zorg voor de kinderen pre-

senteert Van Heijst echter de "religieus gefundeerde structuur van wederkerigheid", die ze leest in de door mannen geschreven Regel van de congregatie. Tot slot schetst de auteur een beeld van de strijd in het dagelijks bestaan van de zusters. Zelf arm en sober levend, bleek het niet altijd gemakkelijk verlaten, verwaarloosde, en, zo veronderstelt de onderzoekster, ook mishandelde meisjes tot godsvrucht te brengen. De zusters waren al tevreden met een bestaan als dienstmeisje in een betrouwbare familie, al bleef een leven als religieuze het ultieme opvoedingsideaal.

Liefdewerk is niet alleen belangwekkend als bijdrage aan de geschiedschrijving van vrouwelijke religieuzen. Het is ook interessant vanwege de brede en scherpzinnige theoretische blik die het historische raster vormt waardoor het verleden van de zusters herleeft. Lezenswaardig, en toegankelijk, is wat Van Heijst te berde brengt over geschiedschrijving, zorgethiek, gender, zorg en macht (over 'zorgende macht' waarover Francisca de Haan en ikzelf eerder schreven)

en over *caritas* en rechten van mensen. Op grond hiervan komt Van Heijst tot de conclusie dat ambivalentie over het liefdewerk van zusters onterecht is. Zorg is altijd gebaseerd op wederkerigheid, zo meent de onderzoekster, alleen die wederkerigheid was bij de zusters niet familiaal, sociaal of juridisch, maar religieus.

Het "surplus van de liefde" dat hiermee volgens Van Heijst ontstond, is in mijn ogen echter geen definitief antwoord op de vraag naar het 'ware' karakter van de wederkerigheid die zorg kenmerkt. Indachtig Foucaults visie op waarheid en macht, lijkt mij een dergelijk antwoord onmogelijk. Debatten over 'het ware' of 'het goede',

morele debatten dus, zijn van een andere orde dan historisch onderzoek. In mijn perspectief is Van Heijst er teveel op uit ambivalenties over het (pastorale) zorgen van zusters te ondermijnen om 'het religieuze' te redden. Het is interessanter de ambivalenties te onderzoeken en te bezien hoe (herderlijke) zorg voor de ziel transformeerde in nieuwe vormen van (professionele) zorgende macht. Het gaat er in historisch onderzoek om de voortdurende strijd om 'waarheid' zichtbaar te maken. Dat stimuleert wellicht ook het eigentijdse publieke debat over zorg, waarin nieuwe, ook weer per definitie tijdelijke, waarheden als basis voor wederkerigheid in zorg ontstaan. En de paters leerden mij dat (mannelijke) liefde voor de wereld daarvoor wel eens net zo belangrijk zou kunnen zijn als een (vrouwelijk) "surplus van liefde" voor de naaste.

Annemieke van Drenth is werkzaam bij Pedagogische Wetenschappen van de Universiteit Leiden. Ze is onder meer co-auteur van The Rise of Caring Power: Elizabeth Fry and Josephine Butler in Britain and the Netherlands.

Annelies van Heijst, *Liefdewerk. Een herwaardering van de caritas bij de Arme Zusters van het Goddelijk Kind sinds 1852*. Uitgeverij Verloren, 2003, 317 blz. ISBN 90-6550-741-8. € 25,00.

Geroofde archieven terug: het vervolg

In de vorige 'Onder de Loep' schreef ik al over de uit Moskou teruggekeerde foto's, die in de Tweede Wereldoorlog geroofd waren door de Duitse bezetter. Intussen zijn van alle foto's professionele scans gemaakt en is een digitaal bestand aangemaakt. Op de beelddatabank op de IIAV-site kunnen de foto's opgezocht worden door via vrije tekst te zoeken op 'iav-archieven'. Er zijn ruim 500 Moskou-foto's opgenomen in het beeldarchief.

Nu komt de volgende klus: het zorgvuldig archiveren van de foto's. Hier komen een aantal zaken bij kijken. Tijdens de omzwervingen zijn de archiefstukken erg door elkaar geraakt. De dames van het IAV hebben bijna alle foto's op karton geplakt, voorzien van bijschriften. Alleen aan de hand van deze aanwijzingen kunnen we proberen de archiefstukken weer op volgorde te krijgen. Maar om de foto's optimaal te kunnen bewaren zouden ze eigenlijk van het karton moeten worden gehaald. Dit is niet alleen een uiterst kostbare aangelegenheid, ook zijn de opgeplakte foto's op zich inmiddels al historische documenten geworden.

Tussen de foto's zaten vele documentatiekaarten: stukken karton met daarop één of meerdere foto's van personen geplakt. De afbeeldingen zijn linksboven aangebracht met de naam in de rechterbovenhoek. Het is erg interessant om dit personen-documentatiesysteem te kunnen reconstrueren. De

kaarten zullen dus in zijn geheel worden bewaard. Voorzien van een stevige zuurvrije kartonnen rug zijn ze in speciale hoezen gestoken. De andere foto's die op karton zijn geplakt worden in zuurvrije passe-partouts opgeborgen, evenals de losse foto's.

Het lijkt me een interessant onderwerp voor historisch onderzoek om uit te zoeken wat de IAV-dames zoal aan foto's verzamelden en te achterhalen met welk doel ze bepaalde onderwerpen hebben gearchiveerd. Mocht iemand dit inderdaad willen gaan doen, dan is het beeldarchief bij het IIAV er helemaal klaar voor!

Meer informatie over de Moskouse archieven is te vinden op de website van het IIAV: www.iiav.nl.

Reacties naar Elkie Jordans, beeldarchivaris van het IIAV: E.Jordans@iiav.nl

Congressen Vrouwentijdschriften

De VVG organiseert in samenwerking met het Perstmuseum het congres 'Over vrouwentijdschriften gesproken.' Het vrouwentijdschrift is een hoogst interessant fenomeen. Lezeressen van de bladen vormen sinds jaar en dag een omvangrijke marketingdoelgroep. De bladen zelf geven een mooi tijdsbeeld en vormen een prachtige bron voor historisch onderzoek. Historici en mensen uit de wereld van de vrouwentijdschriften zullen reflecteren op het fenomeen in plenaire lezingen en werkgroepen, als 'het vrouwentijdschrift als historische bron', 'meisjes en marketing', 'de geschiedenis van de ingezonden rubriek'. Sprekers zijn onder meer: Hedy d'Ancona, Lotte Jensen, Inge de Wilde, Ingrid Kluyvers (hoofdredacteur Tina), Cecile Narinx (hoofdredacteur Elle Girl), Loek Kessels-Brandt (Mona in Story) en Marloes Hulskens. Centrale vraag van het afsluitende debat is of het vrouwentijdschrift een spiegel is (geweest) van dat wat er in de samenleving speelt of veeleer motor achter veranderingen in rolpatronen van mannen en vrouwen?

Wanneer: zaterdag 24 april 2003
Waar: Perstmuseum, Amsterdam
Informatie: m.hulskens@let.kun.nl

Tentoonstellingen Koffie

Dagelijks drinken we met z'n allen vele kopjes, bekers en mokken koffie. Maar waar komt de koffie nu eigenlijk vandaan? Wat komt er allemaal aan te pas voordat we onze koffie daadwerkelijk kunnen drinken? Deze en andere vragen worden beantwoord op de tentoonstelling Over koffie. Een korte cultuurgeschiedenis in het Historisch Museum in Arnhem. Bij de tentoonstelling wordt een activiteitenprogramma georganiseerd. Lezingen, een koffieproeverij en een arrangement met een bezoek aan de Arnhemse koffiebranderij G. Peeze maken deel uit van het programma.

Wanneer: 24 januari tot en met 9 mei 2004

Waar: Historisch Museum Arnhem, Bovenbeekstraat 21, Arnhem
Informatie: Petra Versluis, 026-3512431, petra.versluis@arnhem.nl, zie ook www.hmarnhem.nl

Rini Leefsma (1915-1995): schilderes, tekenares en graficus in Gouda

Op de overzichtstentoonstelling van Rini Leefsma wordt haar veelzijdige en figuratieve oeuvre getoond dat uit portretten, landschappen en vooral sprookjestaferelen bestaat. Ze maakte deel uit van een groep kunstenaars die het

naoorlogse kunstklimaat in Gouda heeft bepaald.

Wanneer: 22 februari tot en met 23 mei 2004

Waar: Museum het Catharina gasthuis, Achter de Kerk 14, Gouda
Informatie: Ruth Horstmanshoff, 0182-588719, ruth.horstmanhoff@gouda.nl

Een nieuw bestaan met het graan. Wonen en leven in de Nieuwe Steentijd

Deze tentoonstelling presenteert voor het eerst in breder verband het leven, wonen, de voeding en de ideeënwereld van de Nieuwe Steentijd, de tijd van de hunebedden. Aan de hand van vele foto's en deels authentieke objecten wordt geprobeerd dicht bij het leven en het symbolische wereldbeeld van deze mensen te komen. De tentoonstelling is uit drie 'hoofdstukken' opgebouwd, die organisch in elkaar overvloeien: geschenken van de aarde, de geborgenheid van het huis en het opslaan van graan. Bijzonder is, dat de tentoonstelling uitgebreid op reconstructies van vroeg prehistorische woonhuizen ingaat, gebaseerd op de meest recente gegevens. In de tijd van de hunebedden werden mensen voor het eerst aan een vaste plek gebonden: het huis. Dit huis was vanaf het begin met het vrouwenleven verbonden en werd het middelpunt van deze cultuur.
Wanneer: tot 1 december 2004
Waar: Museum Flehite, Westsingel 50 Amersfoort

Varia

BWN online: vernieuwd en vermeerderd

Al vanaf april 2002 kunnen alle 1863 lemmata uit de vijf gedrukte delen van het *Biografisch Woordenboek van Nederland* worden geraadpleegd op de website van het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis. In de eerste helft van 2003 zijn de meervoudige zoekmogelijkheden gereed gekomen, waarmee de inhoud van deze levensschetsen op verschillende manieren wordt ontsloten. De gebruiker kan niet

alleen zoeken naar een bepaalde levensbeschrijving, maar kan ook groepen biografieën selecteren op grond van geslacht, geboorte- en sterfjaar of beroep. Tevens is het mogelijk de teksten van biografieën te doorzoeken op de namen van personen, plaatsen en instellingen of de titels van publicaties. Op de vernieuwde en uitgebreide BWN-site kan men sinds september 2003 ook de levensbeschrijvingen raadplegen uit het zesde deel van het BWN, dat pas over enkele jaren in druk zal verschijnen.

De publicatie is te raadplegen op www.ing-hist.nl

ASPASIA-programma succesvol op korte termijn

Het ASPASIA-programma is een groot succes. Dat blijkt uit een evaluatie uitgevoerd door het Nederlands Genootschap Vrouwenstudies. De Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) stimuleert met het ASPASIA-programma vrouwelijke universitair docenten om een onderzoeksvorstel in te dienen. Hoewel het programma succesvol is, wordt tegelijkertijd geconstateerd dat het programma vooral een korte termijnoplossing biedt. Een structurele aanpak blijft gewenst. De evaluatie is uitgevoerd op verzoek van het Landelijk Overleg Emancipatie Kwaliteit in het Wetenschappelijk Onderwijs (LOEKWO).

Het rapport *Succes en dilemma's van een stimuleringsprogramma. Evaluatie van het ASPASIA-programma* kost € 7,50 en kan besteld worden door dit bedrag over te maken op postbanknummer 5386648, tnv. SNGV te Utrecht o.v.v. 'evaluatie ASPASIA'.
Meer informatie: Akke Visser, a.r.visser@fss.uu.nl

Personalia

Op zondagavond 25 januari is **Joke Blom**, directeur van het Internationaal Informatiecentrum en Archief voor de Vrouwenbeweging (IIAV), onverwachts overleden. In de zomer van 1995 trad zij in dienst van het IIAV, eerst als interim-directeur, daarna als directeur. Onder haar leiding is het IIAV een modern kennis- en informatiecentrum geworden. In 1996 bijvoorbeeld was het een van de eerste vrouwenorganisaties die informatie online beschikbaar stelden. Dit jaar zou ze het IIAV gaan verlaten om na acht jaar directeurschap aangesteld te worden als wethouder in Alkmaar. Joke Blom werd 46 jaar.

Op 4 december 2003 promoveerde **Marga Altena** aan de Katholieke Universiteit Nijmegen op haar proefschrift over foto's en films van fabrieksarbeidsters in Nederland tussen 1890 en 1919.

Rosemarie Buikema en Maaïke Meijer (red.)

Kunsten in beweging 1900-1980

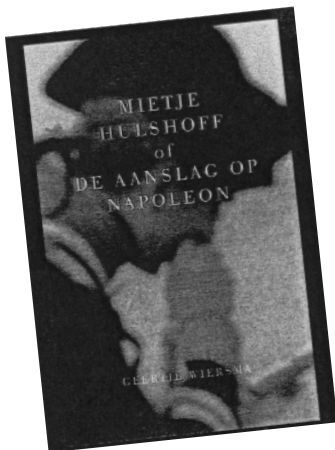
SDU, 2003. € 30,-.

In 2003 verscheen het eerste deel van de vijfdelige serie 'Cultuur en migratie in Nederland' getiteld *Kunsten in beweging 1900-1980* onder redactie van Maaïke Meijer en Rosemarie Buikema. Het boek beschrijft de vernieuwing die migrantkunstenaars teweegbrachten in de literatuur, beeldende kunst, film, muziek, theater en dans. Deze veranderingen worden aan de hand van concrete voorbeelden verteld. Verhalen over de ontvangst van de als exotisch beleefde koloniale kunsten, en over de Caraïbische poëzie, de tango, de zigeunermuziek en de buikdans.

Geertje Wiersma

Mietje Hulshoff of De aanslag op Napoleon

Prometheus/ Bert Bakker/ Van Goor, 2003. € 17,95.

Als één van de weinige Nederlanders verzette Maria Aletta Hulshoff (1781-1846) zich openlijk tegen de Franse overheersing. Gesteund door vooraanstaande revolutionaire vrienden schreef Maria opruiende pamfletten tegen de Fransen, koning Lodewijk Napoleon en de dienstplicht. Uiteindelijk belandde ze in de gevangenis. Daar beraamde ze plannen om keizer Napoleon Bonaparte om het leven te brengen.

Germaine de Staël

Tien jaar ballingschap. Reisverslag van een 19e eeuwse feministe

Ad. Donker, 2004. € 16,90.

Tien jaar ballingschap, in een vertaling van G.M. Mesland, biedt een blik op de gedachte-wereld van één van de eerste feministes van de negentiende eeuw. De grote waarde van Germaines politieke opvattingen, haar rol als tussenpersoon tussen de Franse en de Duitse cultuur en haar invloed als schrijfster op de romantiek komen in dit boek tot uiting.

Andreas Burnier

Een gevaar dat de ziel in wil Augustus, 2003. € 32,50.

De hoogleraar en schrijver Andreas Burnier oogstte met haar essays, artikelen en brieven niet alleen grote bewondering, zij was ook regelmatig het middelpunt van verschillende heftige polemieken. Zo was zij de eerste die op een volkomen vanzelfsprekende manier schreef over vrouwelijke homoseksualiteit en was ze een belangrijke voorloper van het feminisme dat aan het einde van de jaren zestig losbarstte. De essays, brieven en interviews die in deze bundel verzameld zijn, geven een bijzonder gevarieerd beeld van de wereldbeschouwing en levensbeschouwing van Andreas Burnier.

Andreas Burnier

Na de laatste keer. Gedichten Augustus, 2004. € 17,95.

In deze nieuwe uitgave van *Na de laatste keer*, die eerder al verscheen in 1981, zijn de oorspronkelijke gedichten van

Andreas Burnier uitgebreid met niet eerder gepubliceerde gedichten en gedichten die in tijdschriften en gelegenheidsuitgaven zijn verschenen.

Mirjam Bolle

Ik zal je beschrijven hoe een dag er hier uitziet.

Dagboekbrieven uit Amsterdam, Westerbork en Bergen-Belsen

Contact, 2003. € 14,90.

Mirjam Bolle schreef jarenlang brieven aan haar verloofde Leo Menachem vanuit Westerbork en later vanuit Bergen-Belsen. Helder en nauwgezet legt ze hierin haar ervaringen vast. Ze beschrijft hoe laat ze op appèl moesten verschijnen, wat voor werk ze moesten doen, wat ze precies te eten kregen, en over het gebrek aan hygiëne, de corruptie en de eindeloze stroom van geruchten.

R.E.V. Stuip (red.)

Christine de Pizan: een bijzondere vrouw

Verloren, 2003. € 21,-.

Christine de Pizan spreekt nog steeds tot de verbeelding. In Nederland bestaat echter nog geen verzameling studies over

haar. Deze bundel wil in deze lacune voorzien. In de diverse bijdragen wordt onder meer uiteengezet waarom De Pizan bijzonder was als schrijfster, hoe ze is gebruikt in de vrouwen-geschiedenis en hoezeer ze geobedeerd was door kennis. Ook wordt beschreven hoe ze betrokken was bij de vervaardiging van kopieën van haar handschriften en bijbehorende illustraties, kunnen we lezen hoe één van haar gedichten op muziek werd gezet en hoe haar roem in Engeland nog tijdens haar leven leidde tot vele vertalingen en bewerkingen van haar werk.

Erik Somers en Rene Kok (red.)

Jewish Displaced Persons Camp Bergen-Belsen 1945-1951

Waanders, 2003. € 22,50.

Het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie kwam in het bezit van een uniek fotoalbum met meer dan 1100 veelal niet eerder gepubliceerde opnamen van het voormalige concentratiekamp Bergen-Belsen. De foto's zijn uit de periode dat het kamp dienst deed als opvangkamp van joodse ontheemde overlevenden van de holocaust en zijn gemaakt door Zippy Orlin, die daar destijds als vrijwillige hulpverlener werkzaam was. Vooraanstaande onderzoekers en auteurs schreven bijdragen over de problematiek van de *displaced persons* 1945-1951 in het algemeen, en het DP kamp Bergen-Belsen en de hulpverlening in het bijzonder.

David B. Roosevelt

Grandmère. Een persoonlijke geschiedenis van Eleanor Roosevelt

Elmar, 2003. € 24,95.

In 1905 trouwde Eleanor Roosevelt (1884-1962) met haar verre neef Franklin Delano Roosevelt. Terwijl Franklin Roosevelt zijn land door moeilijke tijden loodste, groeide Eleanor uit tot een *First Lady* die de Verenigde Staten en de wereld nog nooit gekend hadden. Ze speelde een actieve rol in vrouwenorganisaties, gaf leiding aan

humanitaire acties, zette zich in voor minderheidsgroepen en bezocht de Amerikaanse troepen. In dit boek beschrijft haar kleinzoon het leven van deze uitzonderlijke vrouw.

Brenda Maddox
Maggie. Het persoonlijke leven van Margaret Thatcher Archipel, 2004. € 17,95.

Als Margaret Thatcher in 1959 probeert een plaats in het Engelse kabinet te veroveren, stuit ze op verzet. De toenmalige leider van de

Conservatieven, Edward Heath, vreesde dat, als ze haar eenmaal hadden toegelaten, ze "nooit meer van haar af zouden komen". Dit bleek bewaarheid te worden: in 1979 wint de *Iron Lady* de verkiezingen en het Thatcher-tijdperk is een feit. In deze biografie probeert Maddox vooral de persoonlijke en zachte kant van Margaret Thatcher te laten zien.

Angeline van den Berg
Door een zee van tijd. Het gezongen leven van Cobi Schreijer, een rebelse meid Conserve, 2003. € 18,-.

Angeline van den Berg beschrijft het levensverhaal van de inmiddels 81-jarige zangeres Cobi Schreijer. In de jaren zestig leidde Schreijer in Haarlem de troubadours- en folkclub 'De Waag', waar onder andere nu beroemde artiesten als Boudewijn de Groot, Ernst Jansz en Lenny Kuhr hebben opgetreden. Begin jaren zeventig werd ze de stem van de vrouwenbeweging. De feministische strijdlieiders die ze in deze tijd ten gehore bracht verschenen op in die tijd zeer populaire

elpees als *Brood en Rozen* en *Rebelse meid*.

Marga Altena
Visuele strategieën. Foto's en films van fabriekarbeiders in Nederland (1890-1919) Aksant, 2003. € 35,-.

Aan het eind van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw was fabrieksarbeid door vrouwen en meisjes in Nederland een omstreden zaak. Met de opkomst van de industrie na 1870 groeide het aantal vrouwen werkzaam in

fabrieken en huisindustrie. Door de afwezigheid van de vrouwen in arbeidersgezinnen ontstond tegelijkertijd de overtuiging dat deze arbeid sociale verpaupering met zich meebracht. Desondanks verscheen deze als ongewenst beschouwde arbeid steeds vaker in foto's en films. Marga Altena onderzocht de motieven van de opdrachtgevers van deze opnamen. Altena beschrijft in haar proefschrift hoe fabrieksarbeid door vrouwen werd weergegeven in fotografie en film, welke beeldvorming hierdoor ontstond en hoe deze de belangen diende van de opdrachtgevers.

Clare Boylan
Emma Brown Archipel, 2003. € 18,95

Emma Brown is de onvoltooide roman van Charlotte Brontë. Toen zij in 1885 overleed liet ze slechts twintig pagina's ervan achter. De Ierse auteur Clare Boylan heeft 150 jaar later de aanzet tot dit boek voltooid. Het verhaal van de geheimzinnige Emma neemt de lezer mee naar het negentiende-eeuwse Dickensiaanse Engeland.

Richtlijnen voor auteurs

Een artikel voor *Historica* bevat:

- * een titel, ondertitel, een korte *lead* (pakkende introductie die aan het artikel voorafgaat) en enige tussenkopjes
- * een korte literatuuropgave (van *ten hoogste* tien titels).
Titelbeschrijving boek:
Elsbeth Etty, *Liefde is heel het leven niet. Henriette Roland Holst 1869-1952*. Meppel, 1992.
- Titelbeschrijving artikel:
R. Dekker, 'Vrouwen in middeleeuwen en vroegmodern Nederland', in: G. Duby en M. Perrot, *Geschiedenis van de vrouw III. Van Renaissance tot de moderne tijd*. Amsterdam, 1992, pp. 415-443.
- * géén noten
- * enige personalia van de auteur (een of twee zinnen, met daarin o.a. vermeld naam, functie, geboortejaar) en het adres van de auteur
- * enige illustraties met onderschriften én bronvermelding (per pagina een illustratie); digitaal aangeleverde illustraties bij voorkeur wegschrijven als tiff- of eps-bestand
- * de officiële spelling (volgens het Groene Boekje)
- * een artikel van drie pagina's bevat maximaal 2300 woorden; een twee pagina's tellend artikel 1500 woorden, een recensie (een pagina) 800 woorden
- * citaten staan tussen dubbele aanhalingstekens ("en "), in andere gevallen worden enkele aanhalingstekens ('en ') gebruikt.

Aanlevering van kopij:

- * de kopij wordt digitaal naar het redactieadres gestuurd.

Deadlines:

februarinummer: 1 oktober
juninummer: 1 februari
oktobernummer: 1 mei

30 jaar LOVER

2003

4

Op naar de toekomst!

- 1 La città delle donne
- 2 Een frisse wind vanaf de derde golf
- 3 Sluip de bordelen binnen!
- 4 Genetisch onderzoek ondermijnt het sekseverschil
- 5 'De koran is mijn boek, feministischer kan het niet'
- 6 Verbind lokale strijd met globale context
- 7 'Vrouwen zijn kwetsbaar, mannen zijn gevaarlijk'
- 8 Onze Vorstin
- 9 Cyberstrategieën voor feministen
- 10 Anonieme seks op het damestoilet
- 11 De verbouwing van Nederland
- 12 Van burn-out tot buurtpapa
- 13 Baas in eigen ballen
- 14 'Erken dat het economisch debat een moreel slagveld is'
- 15 Dream on, baby
- 16 Foetussen met een 'foutje'
- 17 'Jongeren' zijn meestal jongens
- 18 'Het is heel erg leuk om jezelf te zijn'
- 19 Behaarde benen in een tuinbroek
- 20 Maak mondiaal denken gevoelig voor gender
- 21 'Wij laten ons niet meer onder het tafelkleed schuiven!'
- 22 Gekleurd op vakantie
- 23 De stinkmeisjes van K3
- 24 Een beetje van 'jullie' zit ook in 'ons'
- 25 'De natuur' biedt geen richtlijn meer
- 26 Make-up tips en fingerfood
- 27 De Europese Unie is een theoretisch project
- 28 Wie houdt de wereld een spiegel voor?
- 29 Onderkin in de krant
- 30 Brood en wijn of zoete koek?

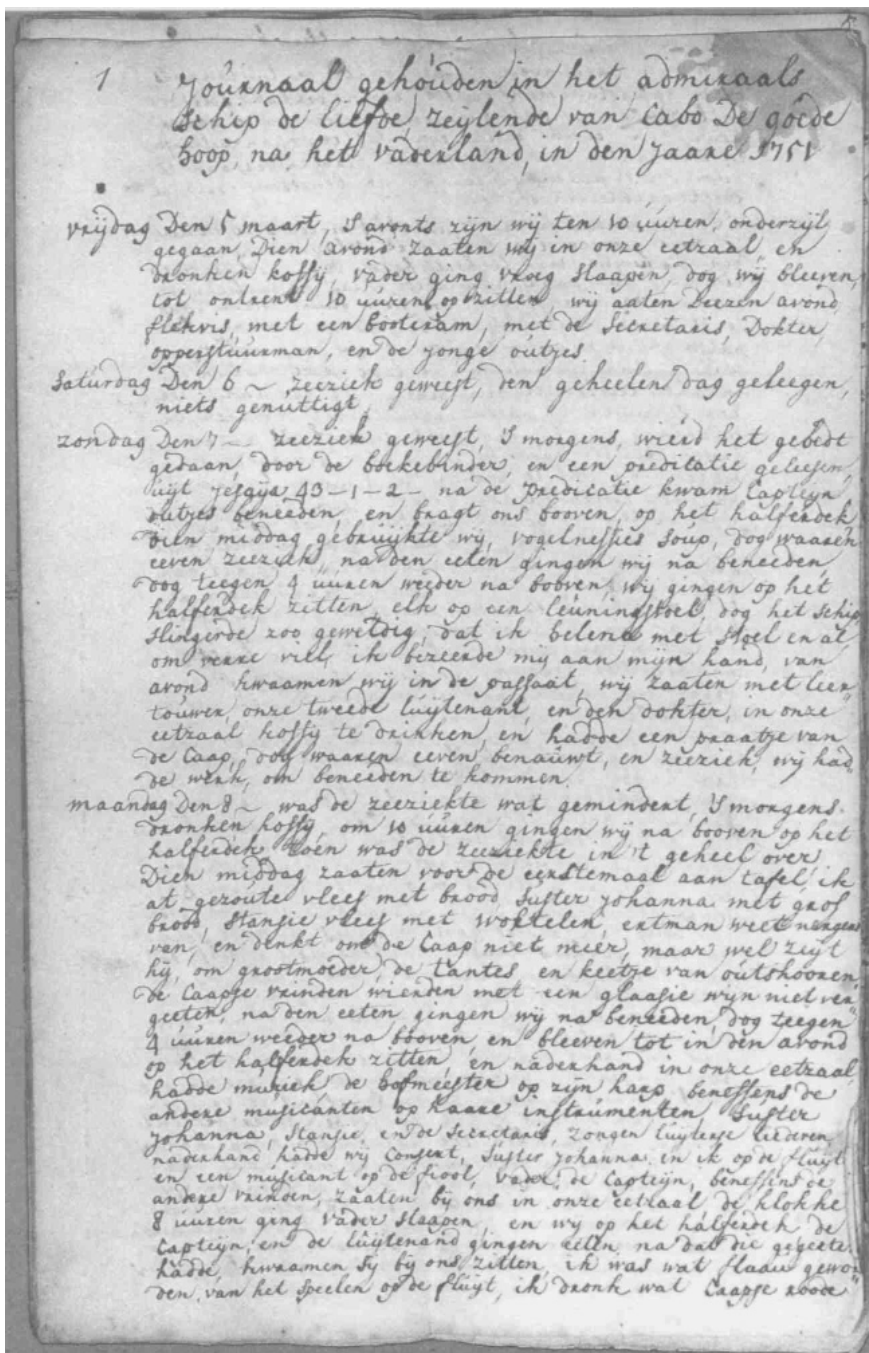
LOVER is een kwartaaluitgave van het International Informatiecentrum en Archief voor de Vrouwenbeweging (IIAV). Vanaf begin december (à € 5,99) te koop in de betere boekhandel of via onze site. Een abonnement nemen kan ook: studenten betalen € 13, particulieren € 22 en organisaties € 29. Interesse? Kijk op www.tijdschriftlover.nl of bel: 020 665 13 18.

Vrouwen op reis in de Vroegmoderne Tijd

In *Oroonoko, or the Royal Slave* (1688) doet de Engelse schrijfster Aphra Behn verslag van haar reis naar de nieuwe suikerkolonie in Suriname in het jaar 1664. Behn schrijft zeer kritisch over het slavernijstelsel van de Britten in Suriname en uit haar verslag kunnen we opmaken hoe het was om als vrouw naar de koloniale wereld af te reizen en in een vreemde cultuur te leven. Behn is niet de enige vrouw uit de vroegmoderne tijd die haar eigen land verliet voor een avontuurlijke reis. Lady Mary Wortley Montagu reisde in de periode 1716-1718 alleen door Europa en bracht hierbij, gesluierd en wel, een bezoek aan de Turkse sultans en zijn harems. Ook veel Nederlandse vrouwen trokken de wijde wereld in, al dan niet vergezeld van echtgenoten of vaders. Zo reisde Elisabeth van der Woude (1657-1694) naar Oyapock, Frans Guyana.

De Stichting Vrouwengeschiedenis van de Vroegmoderne Tijd (SVVT) stelt zich ten doel het onderzoek op het gebied van vrouwengeschiedenis over de periode 1500-1800 te inventariseren, te stimuleren en bekendheid te geven. Jaarlijks organiseert de SVVT daartoe bijeenkomsten met lezingen over lopend of zojuist afgerond onderzoek. Op vrijdag 12 maart 2004 wordt een studiemiddag over vrouwen en reizen gehouden. Tijdens de middag zal met name aandacht worden besteed aan de reiservaringen en verslagen van vrouwen uit de vroegmoderne tijd. Hoe reageerden deze vrouwen op de culturen waarmee ze in aanraking kwamen en met name op de koloniale machtsverhoudingen? Zijn hun reiservaringen anders dan die van mannelijke tijdgenoten? Sprekers zijn professor Marijke Barend (UvA) en Laura van den Broek, onlangs afgestudeerd aan de UvA. Marijke Barend zal iets vertellen over Elisabeth van der Woude en over achttiende-eeuwse VOC-dagboeken van vrouwen. Laura van den Broek komt met een verhaal over Maria ter Meetelen en de achttiende-eeuwse Christenslavernij in Marokko.

Het belooft een boeiende middag te worden waar ruime mogelijkheid bestaat voor discussie na afloop van de lezingen. De studiemiddag wordt gehouden op 12 maart 2004, van 14-17 uur aan de Wittevrouwensingel 28 te Utrecht. Toegang voor leden van de SVVT is gratis; aan niet leden wordt een bijdrage gevraagd van € 3,50. Voor verdere informatie kan contact opgenomen worden met Marguërite Corporaal (M.C.M.Corporaal@let.rug.nl) of Tony Lindijer (straesser-lindijer@frito.demon.nl).

Pagina uit het reisjournaal van Helena en Johanna Swellengrebel (1751). Bron: *Op reis met de VOC. De openhartige dagboeken van de zusters Lammens en Swellengrebel.* Bezorgd door Marijke Barend-van Haften. Zutphen, 1996.

Informatie

Informatie is ook terug te vinden in de Nieuwsbrief van de SVVT, die drie maal per jaar verschijnt. Wie een abonnement wil op de Nieuwsbrief van de SVVT maakt minimaal € 11,- over op postgiro 4052235, ten name van de Stichting Vrouwengeschiedenis van de Vroegmoderne Tijd, Parkweg 141 B, Groningen. Tot onze leden behoren zowel historici, kunst-, literatuur- en rechtshistorici, pedagogen als theologen. Abonnees ontvangen naast de nieuwsbrief ook uitnodigingen voor de bijeenkomsten en kunnen de studiemiddagen gratis bezoeken.